

The background of the entire page is a dense, intricate pattern of red scribbles, resembling a fingerprint or a complex, organic texture. The scribbles are made of many small, overlapping lines, creating a sense of depth and movement.

ACT!

Naar een assertief, collectief en transformatief kunstonderwijs

Advies van de Commissie Bussemaker

Maart 2026

Lieke Muis van der Meer ontwierp de omslag voor dit verkenningsrapport. Geïnspireerd door de gesprekken in de commissie over de verschillende manieren waarop talenten zich kunnen ontwikkelen, heeft ze gewerkt met hoogtelijnen. Op deze hoogtekaart staan solo toppen, brede toppen en verbonden toppen. De kaart geeft uitdrukking aan vele dynamieken en stuwende krachten alle kanten op. Er ontstaat een levendig landschap voor het kunstonderwijs om zich door te navigeren.

ACT!

**Naar een assertief, collectief en transformatief
kunstonderwijs**

*'De toekomst van het kunstonderwijs vraagt
om assertieve makers, collectieve kracht en
transformatief vermogen'*

Voorwoord

Het kunstonderwijs is een spiegel van de samenleving. Onzekere geopolitieke verhoudingen, toenemende polarisatie en nieuwe technologieën zoals AI beïnvloeden het huidige en toekomstige landschap. Daar komen uitdagingen bij zoals demografische veranderingen, nieuwe arbeidsrelaties en de gevolgen van klimaatverandering. En waarschijnlijk zijn er ook ontwikkelingen die we nu nog niet kennen, maar die over enkele decennia grote invloed zullen hebben op ons leven.

In deze wereld spelen de kunsten, en daarmee het kunstonderwijs, een belangrijke rol. Zij voeden de verbeelding, die juist in tijden van onzekerheid hard nodig is. Ze brengen mensen met elkaar in contact in een samenleving waarin isolement toeneemt en we ons steeds vaker in onze eigen bubbel terugtrekken. Daarnaast leveren ze maatschappelijke en economische waarde, ook buiten de cultuursector, en vormen ze een pijler van de democratische rechtsstaat. Tegelijk staat de sector onder druk, door bezuinigingen, kritiek op een vermeend elitair of Randstedelijk karakter en autocratische krachten die wereldwijd de artistieke en culturele vrijheden willen beperken. Artistieke vrijheid is niet vanzelfsprekend.

Het kunstonderwijs moet zich tot deze ontwikkelingen verhouden. Dat vraagt om een zelfbewuste en assertieve houding. Studenten leren hun eigen waarde te benoemen en uit te dragen, met vertrouwen in hun eigen artistieke vermogens en in de betekenis van creativiteit voor de samenleving. Assertiviteit gaat daarbij niet om hard roepen, maar om duidelijk zijn: weten waar je voor staat en dit op een actieve en constructieve manier inbrengen; in de samenwerking die je aangaat of de dialoog die je met een ander voert. Het gaat er niet alleen om dat kunstenaars en makers weten wat ze maken, maar ook waarom, voor wie en onder welke voorwaarden.

Vanuit die assertieve houding is het belangrijk om vitale en betekenisvolle verbindingen aan te gaan met anderen en met de samenleving. Meer samenwerking binnen en buiten kunstopleidingen en maatschappelijke kunstpraktijken vraagt om een brede blik. En vraagt om een andere kijk op talent en excellentie. Daarbij hoort ook meer (her)waardering voor kunstpraktijken die interdisciplinair en collectief georganiseerd zijn en voor het vermogen om goed samen te werken.

De transformatieve kracht van de kunsten is belangrijker dan ooit om de toekomst met vertrouwen en in verbinding tegemoet te gaan. Kunst kan nieuwe invalshoeken bieden, andere mogelijkheden verbeelden, vernieuwen en bijdragen aan maatschappelijke ontwikkeling en duurzame verandering. Die kracht zit in elke artistieke en creatieve praktijk. Tegelijkertijd vraagt transformatie ook dat de sector zelf kan meebewegen en zich blijft vernieuwen.

De drie kernbegrippen Assertief, Collectief en Transformatief vormen samen ACT. We zetten er als commissie een uitroepteken achter, want er is alle reden om in actie te komen. Niet omdat kunstopleidingen alles moeten veranderen. Er gebeurt tenslotte al veel goeds. En ook niet omdat alle studenten hetzelfde moeten leren. De diversiteit van het kunstonderwijs is juist een kracht. Maar de toekomst vraagt wél om bewust na te denken over hoe studenten goed voorbereid worden op een complexe wereld. Hoe zij weerbaar worden, artistiek kunnen excelleren én verbindingen kunnen leggen met andere domeinen zoals zorg, wonen of bestuur. Hoe zij zich blijven ontwikkelen, nieuwe inzichten en technieken leren toepassen en ook het talent van anderen weten te stimuleren en te benutten. Hoe zij hun eigen stem laten horen en ruimte geven aan die van anderen. En hoe zij de waarde van kunst voor samenleving en democratie duidelijk kunnen uitdragen.

Deze verkenning geeft geen kant-en-klare oplossingen. Wel is het een uitnodiging om met elkaar in gesprek te gaan en bewuste keuzes te maken. Binnen opleidingen, hogescholen en de sector zelf. Dat vraagt ook dat het kunstonderwijs zichzelf een spiegel voorhoudt.

Tot slot een woord van dank. De commissie bestond uit leden met uiteenlopende achtergronden en deskundigheden. In onze samenwerking hebben we geprobeerd in praktijk te brengen waar we in dit rapport voor pleiten: ruimte voor verschil, respect voor elkaars perspectief en het zoeken naar gezamenlijke inzichten. De discussies waren open, constructief en inhoudelijk scherp. Juist in die meerstemmigheid ontstonden nieuwe ideeën en gedeelde overtuigingen.

Daarnaast danken wij de vele gesprekspartners die hun tijd, kennis en ervaringen met ons deelden. De dialoog, hun betrokkenheid en openhartigheid hebben deze verkenning verdiept en verrijkt. Hun inzet weerspiegelt de bevologenheid en toewijding waarmee velen in en rond het kunstonderwijs dagelijks werken. Daarmee hebben zij niet alleen ons werk gevoed, maar ook laten zien waar de kracht van het kunstonderwijs ligt: in samenwerking, reflectie en gedeelde verantwoordelijkheid.

Jet Bussemaker

Voorzitter

Inhoud

Samenvatting	8
1 Opdracht en werkwijze	10
2 Trends en ontwikkelingen	13
3 ACT!	33
4 Aanbevelingen	41
Bijlage 1 De arbeidsmarkt voor kunstafgestudeerden	47
Bijlage 2 Opdracht aan de commissie	52
Bijlage 3 Samenstelling van de commissie	52
Bijlage 4 Werkwijze en gesprekspartners	53
Bijlage 5 Geraadpleegde bronnen	55
Bijlage 6 Feiten en cijfers HBO Kunstonderwijs	59

Samenvatting

De Vereniging Hogescholen heeft een externe commissie onder leiding van Jet Bussemaker gevraagd een sectorale verkenning uit te voeren naar het hbo kunstonderwijs. Aanleiding is een snel veranderende maatschappelijke, technologische en economische context en de vraag wat deze ontwikkelingen betekenen voor onderwijs en onderzoek.

Trends en ontwikkelingen

De commissie constateert dat het werkveld van afgestudeerden sterk verandert.

Belangrijke ontwikkelingen zijn:

- **De veranderende waarde van kunst en cultuur** – Kunst en cultuur worden steeds vaker gezien als essentieel voor welzijn, democratie en maatschappelijke transitie. Tegelijkertijd worden kunst en cultuur ook vaker gepolitiseerd.
- **De invloed van digitale transformatie** – Digitalisering en AI veranderen maakprocessen, auteurschap, verdienmodellen en machtsverhoudingen. Dit biedt kansen, maar roept ook ethische en professionele vragen op.
- **Duurzaamheid dwingt tot een ander perspectief** – Makers moeten zich verhouden tot ecologische grenzen, materiaalgebruik en regeneratieve praktijken.
- **Nieuwe verbindingen met veraf én dichtbij** – Kunstpraktijken opereren internationaal, terwijl tegelijkertijd de lokale en regionale inbedding belangrijker wordt.
- **Veranderend kunstbegrip** – Opvattingen over wat kwaliteit is worden diverser. Kunst komt vaker tot stand in samenwerking.
- **De financiering van kunst en cultuur is kwetsbaar** – Dit vraagt om een bredere en meer gevarieerde inkomstenmix van makers en culturele en creatieve organisaties.
- **Ontwikkelingen in onderwijs en onderzoek** – Het hbo kunstonderwijs staat onder druk door dalende instroom en financieringsvraagstukken, terwijl de eisen aan kwaliteit, onderzoek en maatschappelijke impact toenemen. Ook weerbaarheid en duurzame inzetbaarheid worden steeds belangrijker.
- **Veranderende arbeidsmarkt** – Veel afgestudeerden werken als zzp'er in hybride praktijken. Economische kwetsbaarheid, projectfinanciering en de noodzaak van ondernemerschap kenmerken de sector.
- **De maatschappelijke behoefte aan kunst, creativiteit en verbeeldingskracht** zal, ondanks alle veranderingen, ook in de toekomst groot zijn.

Drie kernbegrippen: ACT!

Om deze ontwikkeling het hoofd te bieden, is ACTie nodig. Drie centrale begrippen geven richting aan de toekomst van het kunstonderwijs:

- **Assertief** – Studenten moeten leren hun artistieke en maatschappelijke waarde helder te positioneren. Dat vraagt om vakmanschap en creatief vermogen, strategisch inzicht, ondernemerschap, (mentale) veerkracht en bewustzijn van context.
- **Collectief** – De beroepspraktijk is interdisciplinair en samenwerkingsgericht. Talent en kwaliteit moeten breder worden opgevat dan individuele excellentie. Verbinding met andere disciplines, sectoren en regionale ecosystemen is essentieel.
- **Transformatief** – De kunsten hebben het vermogen om nieuwe perspectieven te bieden en maatschappelijke verandering te stimuleren. Dat vraagt om versterking van onderzoek, aandacht voor technologie en duurzaamheid en het vermogen van de sector om zelf mee te bewegen.

Aanbevelingen

De commissie formuleert vijf samenhangende aanbevelingen:

- 1 **Versterk de relatie met de omgeving** – Werk structureel samen met partijen binnen en buiten de culturele en creatieve sector, geef studenten ruimte om kunstdomeinoverstijgend en interdisciplinair te leren samenwerken, en stimuleer de keten van talentontwikkeling.
- 2 **Verruim de opvatting van kwaliteit en talent** – Hanteer een brede definitie van talent, verbreed selectiecriteria, stimuleer (mentale) weerbaarheid en verandervermogen, bied ruimte aan diverse, hybride en collectieve kunstpraktijken en leg daarmee een basis voor sterke beroepspraktijken.
- 3 **Zorg voor toekomstgerichte inhoud van het onderwijs** – Integreer ondernemersvaardigheden en technologie in het curriculum, en geef duurzaamheid, ethiek en regeneratie een duidelijke plek in het onderwijs.
- 4 **Stimuleer de onderzoeksfunctie** – Bouw praktijkgericht onderzoek verder uit (onder andere via de Professional Doctorate) en verbind onderwijs en onderzoek sterker met het werkveld.
- 5 **Zie het als een gezamenlijke opdracht** – Om kwalitatief hoogstaand en toegankelijk kunstonderwijs te blijven bieden, is gezamenlijke slagkracht nodig. ACT staat daarom niet alleen voor Assertief, Collectief en Transformatief, maar ook voor daadwerkelijk handelen in gezamenlijkheid.

De toekomst vraagt geen radicale breuk, maar wel ACTie in de zin van bewuste keuzes, versterkte samenwerking en continue reflectie op de rol van kunst en kunstonderwijs in een complexe en veranderende samenleving.

— 1

Opdracht en werkwijze

Het afgelopen jaar heeft een commissie onder leiding van Jet Bussemaker zich, op verzoek van de Vereniging Hogescholen, gebogen over de ontwikkelingen waarop het hbo kunstonderwijs moet inspelen.¹ Een dergelijke verkenning vond voor het laatst plaats in 2010, destijds onder leiding van toenmalig KNAW-voorzitter Robbert Dijkgraaf.²

Veel veranderd

Er is alle reden voor een nieuwe verkenning. Sinds 2010 is er veel veranderd. Zowel in de werkvelden waarvoor het kunstonderwijs opleidt als binnen het kunstonderwijs zelf. Hogescholen hebben afspraken gemaakt over profilering en zwaartepunten per kunstdiscipline en regio. Het aantal (bachelor)studenten is al jaren stabiel en beperkt, terwijl het hoger onderwijs als geheel sterk is gegroeid. Daardoor ligt het aantal afgestudeerden nog steeds lager dan in 2010. Via sectorplannen en agenda's hebben hogescholen geïnvesteerd in samenwerking, onderwijskwaliteit en onderzoek. Nederlandse kunstopleidingen worden internationaal erkend als toonaangevend, onder meer vanwege de disciplinaire en interdisciplinaire samenwerking en hun brede kijk op de rol en impact van kunst en cultuur in de samenleving. Een belangrijke basis onder deze ontwikkeling is de sterk verbeterde samenwerking tussen de hogescholen met kunstopleidingen.

Ook de werkvelden waarvoor studenten worden opgeleid zijn veranderd. Het kunstonderwijs leidt creatieve makers op die niet alleen werken in de culturele en creatieve sector, maar ook daarbuiten. Daarmee draagt het kunstonderwijs bij aan creatief vermogen in de hele samenleving. Om goed voorbereid te zijn op de komende tien tot vijftien jaar is het nodig het onderwijs en onderzoek te toetsen aan actuele en toekomstige ontwikkelingen in het brede scala van werkvelden waarvoor wordt opgeleid. Met die opdracht is de commissie Bussemaker aan de slag gegaan.

1 In bijlage 6 staat meer informatie over het hbo kunstonderwijs.

2 Commissie Dijkgraaf (2010). *Onderscheiden, verbinden, vernieuwen. De toekomst van het kunstonderwijs. Advies voor een sectorplan kunstonderwijs*. Den Haag.

Doel van deze verkenning

De commissie is gevraagd om een helder en toekomstgericht beeld te geven van het hbo kunstonderwijs. Zij brengt belangrijke ontwikkelingen en maatschappelijke opgaven in kaart in de verschillende werkvelden waar afgestudeerden terechtkomen. Ook verkent zij hoe die ontwikkelingen richting (moeten) geven aan het onderwijs en onderzoek aan hogescholen met kunstopleidingen. Daarbij neemt zij mee hoe het kunstonderwijs met de adviezen vanuit de vorige verkenning aan de slag is gegaan. In bijlage 2 staat de formele opdracht die de commissie van de Vereniging Hogescholen heeft ontvangen.

Werkwijze

De commissie is in februari 2025 gestart en is verschillende keren bijeengekomen. Zij maakte gebruik van de kennis binnen de commissie zelf, bestudeerde relevante bronnen en ging in gesprek met verschillende experts en organisaties binnen en buiten de culturele en creatieve sector. Ook organiseerde zij bijeenkomsten met alumni en met vertegenwoordigers van werkgevers en werkenden. Tijdens het proces was er bestuurlijke betrokkenheid vanuit een begeleidingscommissie van de Vereniging Hogescholen. In de bijlagen is meer informatie te vinden over de opdracht, de samenstelling, de gesprekspartners en de geraadpleegde bronnen.

Opbouw

Hierna geeft de commissie antwoord op de vraag hoe het hbo kunstonderwijs zich kan positioneren in een veranderende samenleving en veranderend werkveld. In hoofdstuk 2 schetst de commissie de belangrijkste trends en ontwikkelingen die van invloed zijn op de werkvelden van het kunstonderwijs. Hoofdstuk 3 vertaalt deze analyse in drie centrale begrippen – Assertief, Collectief en Transformatief (ACT) – die richting geven aan de toekomst van het kunstonderwijs. In hoofdstuk 4 staan vijf concrete aanbevelingen voor onderwijs en onderzoek aan kunsthogescholen.

Over de gehanteerde begrippen kunstenaars en (creatieve) makers

In dit rapport gebruiken we afwisselend de begrippen kunstenaars en (creatieve) makers. Daarmee bedoelen we professionals in de culturele en creatieve sector die vanuit een eigen visie vernieuwend werk ontwikkelen. Het gaat daarbij zowel om het zelf maken van werk als om het samen met anderen creëren en het stimuleren, begeleiden en leren maken van kunst en creatieve uitingen. Dus bedoelen we bijvoorbeeld ook kunstvakdocenten en ontwerpers.

Trends en ontwikkelingen

Deze commissie heeft de opdracht om in kaart te brengen welke ontwikkelingen van invloed zijn op de werkvelden waarvoor het hbo kunstonderwijs opleidt. Om dit overzichtelijk te houden, heeft de commissie keuzes gemaakt en zich gericht op de belangrijkste ontwikkelingen die invloed hebben op de culturele en creatieve sector.³ Het zijn ontwikkelingen waarmee kunstopleidingen dus rekening moeten (gaan) houden.

Tegelijkertijd stelt de commissie vast dat het hbo kunstonderwijs zeer divers is. Er bestaat een breed en vaak uniek aanbod aan opleidingen die voorbereiden op uiteenlopende werkvelden. Musici, ontwerpers, beeldend kunstenaars, kunstdocenten, acteurs, theaterproducenten, dansers, choreografen, filmregisseurs, architecten, circusartiesten, animatoren en typografen hebben gemeen dat zij zijn opgeleid binnen het hbo kunstonderwijs. Toch verschillen de werkvelden waarin afgestudeerden actief zijn sterk en zijn deze niet altijd goed met elkaar te vergelijken. Om een beeld te schetsen voor het hele kunstonderwijs heeft de commissie gekozen voor een benadering op hoofdlijnen, zonder sterk in te zoomen op afzonderlijke werkvelden. Dit betekent dat de commissie sommige specifieke ontwikkelingen niet heeft besproken of dat geschetste ontwikkelingen voor bepaalde werkvelden minder van toepassing zijn.

Tijdens de looptijd van deze verkenning vond in Vlaanderen een vergelijkbaar onderzoek plaats. Kunstenpunt Vlaanderen bracht met de *Landschapstekening Kunsten* een uitgebreide analyse uit van trends en ontwikkelingen in het professionele kunstlandschap in Vlaanderen.⁴ De commissie heeft hier met belangstelling kennis van genomen. Zij constateert dat veel van de hierna door de commissie geschetste ontwikkelingen niet alleen in Nederland voorkomen, maar ook in Vlaanderen en andere Europese landen zichtbaar zijn.

3 Onder de culturele en creatieve sector verstaat de commissie alle organisaties en zelfstandigen die zich bezighouden met het maken, produceren, presenteren en verspreiden van kunst, cultuur en creatieve producten en diensten.

Hieronder vallen onder meer podiumkunsten, beeldende kunst, muziek, film, erfgoed, design, architectuur, kunst- en cultuureducatie, media en de creatieve industrie.

4 Kunstenpunt. (2025). *Landschapstekening Kunsten 2025: een analyse van het Vlaamse kunstenlandschap*.

De veranderende waarde van kunst en cultuur

De waarde van kunst en cultuur is groot. Ze kunnen troosten, verbinden, uitdagen en inspireren. De waarde die kunst en cultuur hebben voor zowel individuen als de samenleving als geheel wordt verschillend ingeschat en gewaardeerd. Ook verandert zij in de loop van de tijd.

Aan het begin van deze eeuw lag in het cultuurbeleid de nadruk vooral op de economische waarde van kunst en cultuur. Ook nu wordt die waarde nog steeds benadrukt en in kaart gebracht, onder andere door het Centraal Bureau voor de Statistiek⁵, de Rabobank⁶ en de Monitor Creatieve Industrie.⁷ De creatieve industrie, waar kunst en cultuur onder vallen, is uitgegroeid tot een belangrijke economische sector en vormt in sommige steden, zoals Amsterdam, zelfs een van de pijlers van de economie.⁸

De economische waarde van kunst en cultuur

Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) becijferde dat de productie van cultuur- en mediaproducten in 2022 circa 33 miljard euro bedroeg. Dat is goed voor 3,3 procent van het bruto binnenlands product (BBP). Met deze sector is 4,1 procent van de totale werkgelegenheid in Nederland gemoeid. Volgens de Monitor Creatieve Industrie droeg de creatieve industrie in 2022 2,4 procent bij aan de Nederlandse economie en groeide deze sneller dan de economie als geheel. Het onderdeel kunsten en cultureel erfgoed liet in dat jaar nog een lichte terugval zien als gevolg van de coronacrisis. De Rabobank ten slotte constateerde in 2020 dat ruim 10 procent van alle zzp'ers werkzaam is in de creatieve en culturele sector. Dat zijn bijna 140.000 zelfstandigen. Deze cijfers onderstrepen dat kunst en cultuur een substantieel onderdeel vormen van de Nederlandse economie en arbeidsmarkt.

-
- 5 Het CBS maakt met de *satellietrekening cultuur en media* inzichtelijk wat de bijdrage is van cultuur en media aan de Nederlandse economie. De meest recente satellietrekening is die over 2022.
- 6 Rabobank. (2020). *Het economische belang van de culturele en creatieve sector*.
- 7 Media Perspectives. (2023). *Monitor Creatieve Industrie*.
- 8 Gemeente Amsterdam. (2024). *Impactanalyse van rijkssubsidie op Amsterdamse kunst en cultuur*.

De eenzijdige nadruk op economische waarde, uitgedrukt in het bruto nationaal product, heeft plaatsgemaakt voor een bredere kijk onder de noemer *brede welvaart*. Daarbij wordt niet alleen gekeken naar economie, maar ook naar sociale, ecologische en persoonlijke aspecten die het welzijn van mensen bepalen. Deze benadering gaat uit van het idee dat mensen ook waarde hechten aan immateriële zaken zoals verbinding, zingeving, natuur en cultuur. Kunst en cultuur zijn daarmee dus zelf een belangrijk onderdeel van brede welvaart.⁹ Cultuur en cultureel aanbod, een rijk cultureel leven, dragen immers bij aan het welzijn van mensen, de aantrekkelijkheid van regio's en indirect ook aan een sterk vestigingsklimaat en economische vitaliteit.

De bijdrage van kunst en cultuur aan brede welvaart

Volgens de Monitor Amateurkunst beoefent ongeveer 55 procent van de Nederlandse bevolking kunstzinnige, creatieve of muzikale activiteiten, vaak in groepsverband.¹⁰ Kunstparticipatie is daarmee breed verankerd in de samenleving. Bedrijven zien cultuur als onderdeel van een aantrekkelijk vestigingsklimaat. Zo investeert ASML in het Rijksmuseum Eindhoven om de Brainportregio aantrekkelijker te maken om te wonen en werken. Kunst wordt ook ingezet in zorg en welzijn. Binnen Kunst op Recept verwijzen zorgverleners mensen met terugkerende psychosociale klachten door naar speciaal ontwikkelde culturele activiteiten, begeleid door kunstvakdocenten. Uit een pilot in de gemeente Nieuwegein blijkt dat Kunst op Recept werkt: culturele activiteiten zorgen ervoor dat mensen met psychosomatische klachten zich beter voelen.¹¹ Dit initiatief krijgt op steeds meer plekken navolging.

Vanuit dit bredere perspectief op welvaart wordt geprobeerd om de waarde van kunst en cultuur beter zichtbaar te maken, ook regionaal. Dit gebeurt bijvoorbeeld in Noord-Brabant via de cultuurmonitor *Waarde van Cultuur*.¹² Ook *Leeuwarden-Fryslân Culturele Hoofdstad 2018* is een goed voorbeeld van hoe kunst en cultuur bijdragen aan brede welvaart.

9 Putters, K. (2024). *Navigeren op het smalle pad van brede welvaart: Maatschappelijke transitie en ons poldermodel*. Tilburg: Tilburg University.

10 Landelijk Kenniscentrum Cultuureducatie en Amateurkunst. (2023). *Kunstzinnig, creatief en muzikaal in de vrije tijd. Monitor Amateurkunst 2023*.

11 Meer over Kunst op Recept is te vinden via de website van het Landelijk Kenniscentrum Cultuureducatie en Amateurkunst.

12 *Waarde van cultuur* is de cultuurmonitor van Noord-Brabant.

Leeuwarden-Fryslân 2018: cultuur als motor voor brede welvaart

In 2018 was Leeuwarden-Fryslân Culturele Hoofdstad van Europa (LF2018), onder het motto Iepen Mienskip (open gemeenschap). LF2018 werd bewust ingezet als instrument voor sociale cohesie, regionale ontwikkeling en brede welvaart.

De impact was direct zichtbaar. Hoofdevenementen trokken ruim 4,5 miljoen bezoeken, mienshipsprojecten nog eens 800.000. De directe bestedingen in Fryslân werden geschat op € 119 miljoen, aanzienlijk meer dan vooraf begroot. Daarnaast bereikte LF2018 een internationaal publiek van honderden miljoenen mensen via media-aandacht. Evenementen als straattheater *De Reuzen* en literair programma *Lân fan Taal* werden hoog gewaardeerd. Ook was de betrokkenheid groot: één op de vijf inwoners in de provincie droeg actief bij als vrijwilliger of organisator en vrijwel alle basisscholen namen deel aan cultuureducatieve programma's.

Op langere termijn liet LF2018 een blijvende culturele infrastructuur achter, zoals de beeldenroute *11 Fountains* en culturele ontwikkelorganisatie *Sense of Place*. De bestaande culturele basis in Leeuwarden werd versterkt. Het jaar werkte bovendien als katalysator voor economische en maatschappelijke transitie. Sectoren als watertechnologie, agro en food en duurzame energie groeiden mede door internationale profilering en nieuwe samenwerkingen. Fryslân positioneerde zich sterker als circulaire en innovatieve regio en kreeg toegang tot Europese netwerken en subsidies.

LF2018 laat zien hoe kunst en cultuur tegelijk bijdragen aan economische vitaliteit, sociale inclusie, educatie, leefbaarheid, gezondheid en regionale identiteit. De opvolger Arcadia bouwt hierop voort met meerjarige culturele manifestaties en een 100-dagenprogramma rond kunst, natuur en gemeenschap.¹³

13 Slotmeting LF2018 Onderzoeksresultaten.

Leeuwarden-Fryslân European Capital of Culture 2018: culture as a driver Leeuwarden-Fryslân 2018.

Het verhaal van 2018: culturele hoofdstad.

11Fountains.

Stilstand is vooruitgang. Sense of Place.

Website van Arcadia met actuele informatie en programma.

De commissie wil ook het belang van kunst en cultuur voor een vrije en democratische samenleving benadrukken. Deze waarde wordt in heel Europa erkend.¹⁴ Onderzoek laat zien dat deelname aan cultuur bijdraagt aan betrokkenheid van burgers, democratie en sociale samenhang.¹⁵ Kunstenaars spelen daarin een belangrijke rol. Ze dagen bestaande machtsverhoudingen uit, bevragen de samenleving kritisch en zetten aan tot reflectie. Ook de Raad voor Cultuur ziet de kunsten als een van de fundamenteën van de democratische rechtsstaat, maar wijst er tegelijkertijd op dat artistieke vrijheid steeds vaker onder druk staat. Daarom benadrukt de Raad het belang van een sterke verbinding tussen kunst- onderwijs en burgerschapsvorming en het versterken van de weerbaarheid van studenten van kunstopleidingen.¹⁶

Naast hun betekenis voor (brede) welvaart hebben kunst en cultuur ook een intrinsieke waarde. Die waarde is alleen afhankelijk van de schoonheid van de kunst zelf. Al in 2015 pleitte de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid voor een herwaardering van het 'culturele' binnen het cultuurbeleid. De sector verdient eigen en zelfstandige aandacht. Vanuit deze intrinsieke waarde ontstaan maatschappelijke en economische effecten, maar het is nooit andersom. De waarde van kunst en cultuur is niet afhankelijk van maatschappelijk of economisch nut.¹⁷

De commissie stelt vast dat er sprake is van toenemende aandacht voor de maatschappelijke waarde en impact van kunst.¹⁸ Kunst kan mensen met elkaar verbinden, bijdragen aan mentaal en fysiek welzijn en de kwaliteit van de leefomgeving versterken. Daarnaast kan kunst zorgen voor kritische bewustwording, nieuwe perspectieven en innovatieve oplossingen bieden en mensen en gemeenschappen in beweging brengen.

Experts signaleren dat kunstenaars zich tegenwoordig minder strikt richten op het idee van volledige artistieke autonomie en zich bewuster verhouden tot maatschappelijke vraagstukken.¹⁹ Steeds vaker werken kunstenaars, makers en culturele instellingen, vanuit verschillende disciplines, samen met partners uit andere domeinen zoals zorg, onderwijs en ruimtelijke ordening. Deze samenwerkingen hebben vaak een participatief karakter, waarbij het proces belangrijker is dan het uiteindelijke artistieke resultaat.

14 Bijvoorbeeld in het Porto Santo Handvest of het UNESCO Framework for Culture and Arts Education.

15 European Commission. (2023). *Culture and democracy: The evidence*. Brussel: European Commission.

16 Raad voor Cultuur. (2026). *Maken (z)onder druk*. Den Haag: Raad voor Cultuur.

17 Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR). (2015). *Cultuur herwaarderen*. (WRR-rapport 93). Den Haag: WRR.

18 Daarbij valt op dat in beleid vaak wordt gedacht in een eenvoudige ruilgedachte: subsidies of investeringen moeten direct meetbare opbrengsten opleveren, net zoals bij het bepalen van economische waarde.

19 Den Hartog Jager, H. (2012). *Revolutie in het paradijs: Een nieuwe kijk op nieuwe kunst*. Amsterdam: De Bezige Bij.

Kunst en cultuur zijn ook van belang omdat ze kunnen bijdragen aan maatschappelijke verandering en innovaties. Dit gebeurt onder meer via nieuwe manieren van denken en werken, zoals design thinking, creatieve vormen van participatie en representatie en het combineren van verschillende perspectieven, disciplines en tradities waarmee nieuwe inzichten ontstaan.²⁰ Er is een groeiende behoefte aan verbeeldingskracht in maatschappelijke domeinen waar die niet vanzelfsprekend is. Doel is om complexe vraagstukken begrijpelijk en invoelbaar te maken en nieuwe inzichten en perspectieven te verkennen, te tonen en te laten ervaren. Daarom zoeken overheden, zorginstellingen, bedrijven, denktanks en kennisinstellingen steeds vaker de samenwerking met kunstenaars, ontwerpers en makers.

Kinderen ontwerpen de stad

Commissielid Lieke Muis van der Meer, is afgestudeerd aan de Willem de Kooning Academie en werkzaam als beeldend kunstenaar en sociaal-ruimtelijk ontwerper. Ze werkt aan projecten op het snijvlak van kunst en stadsontwikkeling. In het project en de tentoonstelling *5 KM Lint* onderzoekt zij samen met vijf andere kunstenaars hoe de verbeelding en beleving van kinderen een plek kunnen krijgen in het ontwerp van de openbare ruimte. De werkwijze is open en contextgericht, waarbij ideeën van kinderen via kunst, participatie en kunsteducatie worden meegenomen in de ontwikkeling van de stad. Het project is een initiatief van het creatief laboratorium voor kinderen Villa Zebra in samenwerking met de afdeling Stadsontwikkeling van de gemeente Rotterdam en Reframing Studio.

Lieke ontwikkelt workshops en interventies waarin kinderen al werkend, spelend en bewegend hun ideeën over de stad vormgeven. Samen trekken zij de publieke ruimte in, waar kinderen ideeën schetsend vormgeven en hun leefomgeving tijdelijk naar hun hand kunnen zetten. In maquettes, tekeningen en gesprekken verbeelden zij hun wensen en observaties over ontmoeten, spelen, natuur, infrastructuur, veiligheid en gekkigheid. De ideeën zijn soms magisch en soms verrassend concreet. De kunstenaars verzamelen deze ideeën en vertalen ze naar inzichten en een voorstel om te bespreken met de gemeente. Het doel is om de ideeën van kinderen, via de artistieke vertaalslag van de makers, een plek te geven in de herinrichting van de kade langs de Maas.

20 Putters, K. (2024). *Navigeren op het smalle pad van brede welvaart. Maatschappelijke transitie en ons poldermodel*. Tilburg; Tilburg University. 8-9, 73-74.

De veranderkracht van kunst en cultuur komt tot uiting in projecten van individuele kunstenaars, maar ook in collectieven van makers en in samenwerking met culturele instellingen. Dit geldt over de volle breedte van kunstvormen. Musea en kunstcentra denken bijvoorbeeld steeds bewuster na over hun maatschappelijke rol en versterken hun sociaal-maatschappelijke functie door actief de omgeving op te zoeken en een breder publiek te betrekken. Voorbeelden zijn Museum Boijmans Van Beuningen en TENT²¹ in Rotterdam, Centraal Museum in Utrecht en Museum Arnhem. De nadruk ligt op ontmoeting, verbinding en interactie tussen bewoners, kunstenaars en medewerkers. Daarbij is aandacht voor talentontwikkeling, het verbinden van de collectie met de wijk en het creëren van kansen voor de omgeving.²² Kunsteducatie en cultuurparticipatie spelen een cruciale rol.²³ De groeiende maatschappelijke rol van musea is zichtbaar in Nederland en in andere Europese landen.²⁴ Een vergelijkbare ontwikkeling zien we bij podia en andere culturele organisaties.

Ook buiten de culturele en creatieve sector is er steeds meer aandacht voor de veranderkracht van kunst en cultuur. Zo voerden de zes landelijke publieke cultuurfondsen gezamenlijk het programma *The Art of Impact* uit.²⁵ Tussen 2020 en 2025 was de Sociaal Creatieve Raad actief. In deze raad, geïnspireerd op de Sociaal Economische Raad (SER), zochten kunstenaars, (creatieve) makers en vertegenwoordigers van culturele instellingen samen naar creatieve oplossingen voor belangrijke transitie, bijvoorbeeld op het gebied van energie, klimaat, ruimte en samenleven. Ook initiatieven als de *Nationale Agenda Arts in Health*²⁶ en *PONT*²⁷ zijn goede voorbeelden.

-
- 21 Bhageloe, S. (2025). *Kunstcentrum TENT strijkt neer in Coolhaven: "Het publiek wordt net zo belangrijk als de kunst"*. Vers Beton.
 - 22 Stol, R. (2024). *Externe projecten, interne effecten: waarom musea de wijk in trekken*. Metropolis M.
 - 23 Sully, I. (2021). *Educate the educator – leren van een wijkgerichte aanpak*. Metropolis M.
 - 24 Paglia, G. (2024). *Fostering dialogue in divisive times: A guide for museums regarding engagement with community forums on climate action*. Berlijn: NEMO – Network of European Museum Organisations.
 - 25 Zie voor een evaluatie: Kwink Groep. (2016). *The Art of Impact: Inzicht in samen werken aan impact*. Rapportage van bevindingen aan de publieke cultuurfondsen en het Ministerie van OCW. Den Haag: Kwink Groep.
 - 26 Arts in Health Netherlands. (2024). *Arts in Health: Een nationale agenda*.
 - 27 De Publieke Ontwerppraktijk. www.depubliekeontwerppraktijk.nl.

Bij Arts in Health worden kunst en creativiteit ingezet om gezondheid en welzijn te bevorderen. Het gaat verder dan alleen kunsttherapie en omvat verschillende creatieve vormen, zoals muziek, dans, beeldende kunst en design in zorginstellingen en de leefomgeving. Centraal staat het actief betrekken van mensen bij hun eigen herstel, het versterken van veerkracht en het bevorderen van sociale verbinding.

Deze benadering past bij de verschuiving van een puur medisch model naar positieve gezondheid en persoonsgerichte zorg, waarin mentale, sociale en fysieke aspecten samen worden bekeken. In een zorgstelsel dat onder druk staat door vergrijzing, personeelstekorten en stijgende kosten, laat Arts in Health zien dat kunst een concrete en aantoonbare meerwaarde kan bieden.

Onderzoek en praktijk laten zien dat Arts in Health bijdraagt aan:

- *Preventie en participatie*: culturele activiteiten verminderen eenzaamheid, bevorderen een gezonde leefstijl en vergroten veerkracht.
- *Ondersteuning binnen de zorg*: kunst kan de zorg menselijker maken en helpen bij het verminderen van angst, pijn en stress, wat het herstel ondersteunt.
- *Welzijn van zorgprofessionals*: creatieve interventies kunnen werkdruk en emotionele uitputting verminderen en bijdragen aan zingeving en betrokkenheid.

Internationaal is Arts in Health stevig verankerd in beleid en onderzoek, onder meer via de WHO. In Nederland ontbreekt wel nog een structurele bekostiging; het aanbod is summier en vaak afhankelijk van tijdelijke projectfinanciering. Het whitepaper 'Arts in Health in the Netherlands' pleit daarom voor een nationale agenda met duurzame programma's, opleidingstrajecten en een gedeeld kennisplatform.

Arts in Health laat zien hoe kunst kan bijdragen aan bredere maatschappelijke veranderingen. Door kunst te verbinden met zorg en welzijn ontstaan menselijkere, inclusievere en duurzamere manieren van werken. Daarmee is Arts in Health niet alleen een vorm van zorgvernieuwing, maar ook een aanjager van nieuwe ideeën en systeemverandering.²⁸

28 Arts in Health Nederland. www.artsinhealth.nl.

Fietje, Nils. *Arts and Health at WHO Europe*.

World Health Organisation. *What is the evidence on the role of the arts in improving health and well-being?*

A scoping review. Health Evidence Network synthesis report 67.

Ontwerpend werken binnen de overheid

PONT (Publieke Ontwerppraktijk) is een programma dat ontwerpend werken binnen de overheid versterkt. Het uitgangspunt is dat complexe maatschappelijke vraagstukken niet alleen met beleid kunnen worden opgelost, maar ook een ontwerpende aanpak vragen waarin ruimte is voor experiment, samenwerking en leren. PONT brengt ontwerpers en overheidsprofessionals samen om de overheid wendbaarder en responsiever te maken en helpt ontwerpend werken duurzaam te verankeren in publieke organisaties.

Overheden staan voor complexe en hardnekkige uitdagingen, zoals klimaatverandering, zorg, digitalisering en sociale ongelijkheid. Traditionele beleidsprocessen bieden daarvoor vaak onvoldoende ruimte, bijvoorbeeld voor onzekerheid, botsende belangen of de ervaringen van burgers. Ontwerpend werken biedt een aanvullende aanpak: het helpt om complexe vraagstukken begrijpelijk te maken, stimuleert creativiteit en maakt het mogelijk om samen met betrokkenen nieuwe oplossingen te verkennen.

PONT ondersteunt deze aanpak door te investeren in:

- *Kennisontwikkeling*: het ontwikkelen en delen van methoden, instrumenten en een gezamenlijke taal voor ontwerpend werken binnen de overheid.
- *Cultuurverandering*: het creëren van ruimte voor experiment en reflectie binnen bestuurlijke en ambtelijke organisaties.
- *Infrastructuur en opschaling*: het verbinden van pilots en experimenten aan structurele verankering in beleid en organisatie.

Vanuit brede welvaart laat PONT zien hoe ontwerpend werken kan bijdragen aan duurzame maatschappelijke vernieuwing. Door ontwerpers in te zetten als bruggenbouwers tussen disciplines en sectoren ontstaan nieuwe werkwijzen die bestaande structuren ter discussie stellen en andere toekomstbeelden mogelijk maken. Dit vraagt om makers met een onderzoekende houding, die kunnen werken in open en complexe situaties en bijdragen aan een inclusieve, mensgerichte en wendbare samenleving.²⁹

Het programma wordt uitgevoerd door de Dutch Design Foundation, in samenwerking met het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) en verschillende publieke en maatschappelijke partners. PONT vormt zo een verbindende schakel tussen ontwerppraktijk, beleid en bestuur.

Op verzoek van de Tweede Kamer onderzocht Berenschot in 2023 de meerwaarde van de culturele sector voor maatschappelijke vraagstukken. In dit onderzoek worden verschillende manieren beschreven waarop cultuur kan bijdragen, onder andere aan kwaliteit van leven, kansengelijkheid, sociale samenhang en leefbaarheid.³⁰

De commissie constateert dat kunst en cultuur in al hun vormen een belangrijke bijdrage leveren aan welzijn en brede welvaart. Daarnaast voegen zij waarde toe aan andere maatschappelijke domeinen en spelen zij een rol in het stimuleren en vormgeven van maatschappelijke transitie. De samenwerking tussen kunstenaars en culturele instellingen met maatschappelijke partners neemt toe. Tegelijkertijd is de financiële ondersteuning nog beperkt en vaak afhankelijk van tijdelijke, projectmatige subsidies.

De invloed van digitale transformatie³¹

Snelle en ingrijpende technologische ontwikkelingen hebben grote invloed op de kunst- en cultuursector. Hoewel kunst altijd al verbonden is geweest met technologie, leiden de huidige ontwikkelingen tot ingrijpende digitale veranderingen. Deze digitale transformaties beïnvloeden onder meer het begrip van makerschap en auteurschap en zorgen voor nieuwe machtsverhoudingen. Dat roept fundamentele vragen op voor de sector en dus ook voor het kunstvakonderwijs. Recent onderzoek van de Boekmanstichting onder werkenden in de culturele en creatieve sector naar de impact van AI wijst uit dat de veranderingen snel gaan en de impact groot is. Generatieve AI vergroot bestaande ongelijkheden en zet zzp'ers verder onder druk.³²

Daarbij beseft de commissie dat technologie nooit neutraal is en invloed uitoefent op de samenleving. Technologieën zoals AI, sociale media en immersieve toepassingen hebben impact op politiek, economie en maatschappij, zowel positief als negatief. De manier waarop technologie wordt ingezet, ook in de kunst- en cultuursector, roept daarom ethische vragen op. Bijvoorbeeld over duurzaamheid, energiegebruik en het versterken van dominante perspectieven ten koste van andere alternatieve standpunten.

30 Branten, S., en Vinkenburg, B. (2023). *In de schijnwerpers: Groeipotentie voor de culturele sector door bijdragen aan maatschappelijke opgaven*. Onderzoek in opdracht van de Vaste Commissie OCW van de Tweede Kamer.

31 De commissie heeft dankbaar gebruik gemaakt van een (ongepubliceerd) discussiestuk dat voor het kunstonderwijs is opgesteld door Jeroen van Iterson en Joachim Junghanss.

32 Boekmanstichting. (2025). *De impact van generatieve AI op werk en inkomen in de culturele en creatieve sector*.

De kunst- en cultuursector en het kunstvakonderwijs zullen bij technologische ontwikkelingen een duidelijke en strategische positie moeten innemen. Gebeurt dat niet, dan dreigt de sector achter te raken op maatschappelijke en culturele ontwikkelingen en gaan kansen verloren. Technologische innovatie biedt namelijk ook creatieve mogelijkheden. En kan leiden tot nieuw publiek, nieuwe markten en nieuwe inkomsten. Volgens de commissie vragen deze veranderingen om aanpassingsvermogen: het vermogen om snel in te spelen op technologie die voortdurend in ontwikkeling is. Dat vraagt om bewustzijn van zowel de risico's als de kansen en hoe daarmee om te gaan. Bovendien kunnen snelle veranderingen leiden tot verschillen tussen generaties in het gebruik en begrip van technologie.

Duurzaamheid dwingt tot een ander perspectief

Door menselijke activiteiten warmt de aarde op. De klimaatcrisis die hier het gevolg van is, wordt steeds zichtbaarder in het dagelijks leven en raakt ook kunst en cultuur. Schaarste aan grondstoffen en milieuschade roepen vragen op over materiaalgebruik, nieuwe materialen en verantwoordelijkheid binnen de culturele en creatieve sector. Makers stellen steeds vaker vragen over eigenaarschap, impact en duurzaamheid van hun werkwijzen. De creatieve en culturele sector neemt daarbij niet langer de huidige mens als enig uitgangspunt, maar heeft nadrukkelijk oog voor de impact op de bredere ecologische en ethische samenhang en voor klimaatrechtvaardigheid: ongelijkheid tussen 'haves' en 'have-nots'. De commissie constateert dat duurzaamheid voor creatieve makers geen keuze meer is, maar een gegeven waar iedereen zich toe moet verhouden. Dat vraagt van de sector en van individuele makers dat zij verantwoordelijkheid nemen voor het aanpassen en ontwikkelen van systemen, materialen, processen, producten en culturen die duurzaam zijn of duurzaamheid ondersteunen.

Nieuwe verbindingen met veraf én dichtbij

In de afgelopen decennia zijn kunst en kunstpraktijken steeds internationaler geworden. Culturele ontwikkelingen en kunstuitingen verspreiden zich snel over de hele wereld. Maatschappelijke vraagstukken houden zich niet aan landsgrenzen. Ook grote transitie, bijvoorbeeld op het gebied van ecologie, duurzaamheid en digitalisering, vragen om een internationaal perspectief.

Tegelijkertijd is er in de creatieve praktijk meer aandacht voor de lokale context. Deze ontwikkeling komt niet alleen voort uit beleid, maar ook uit de sector en de samenleving zelf.³³ Makers en culturele organisaties zoeken actief de verbinding met hun directe omgeving en werken samen aan lokale maatschappelijke vraagstukken. Daarbij groeit de aandacht voor regionale ecosystemen, voor samenwerking tussen sectoren en voor de wederzijdse afhankelijkheid tussen makers, (culturele) instellingen en omgeving. Deze ecosystemen vormen samen een belangrijke basis voor sociale, maatschappelijke en culturele innovatie.

De commissie constateert dat internationale, nationale, regionale en lokale oriëntaties elkaar niet uitsluiten, maar vaak naast elkaar bestaan. Instellingen en makers bewegen zich meestal op meerdere niveaus tegelijk en het belang van verbinding en interactie neemt daarbij toe. Tegelijkertijd ziet de commissie dat die interactie steeds vaker plaatsvindt in een gepolitiseerde context. Wereldwijd staan democratische waarden onder druk en artistieke vrijheid is niet vanzelfsprekend. In sommige landen is externe financiering de enige manier om nog tot vrije culturele productie te komen. Dit alles heeft gevolgen voor de internationale kunstpraktijk en ook voor instellingen en makers in Nederland. Voor de cultuursector ligt hier een belangrijke opdracht: ruimte bieden aan andere verhalen en tegenstemmen om zo bij te dragen aan nieuwe perspectieven en het doorbreken van bestaande patronen. Kunstenaars in Nederland en daarbuiten zullen vaker gevraagd en bevroegd worden over de positie en rol die ze in willen en kunnen nemen.

Veranderend kunstbegrip

Wat als kunst wordt gezien en wat geldt als artistieke kwaliteit verandert in de loop van de tijd. Maatschappelijke ontwikkelingen, zoals grotere culturele diversiteit, en veranderingen binnen de kunstsector zelf, bijvoorbeeld toenemende waardering voor culturele expressie, creativiteit en veerkracht van diverse gemeenschappen, leiden tot nieuwe kunstpraktijken en andere opvattingen over kwaliteit. Dat betekent niet dat alle vormen en makers automatisch als kunst worden (h)erkend. Wel dat bestaande en dominante normen voor kwaliteit en authenticiteit steeds vaker ter discussie staan.

Ook de Raad voor Cultuur wijst hierop in het advies *Toegang tot Cultuur* en pleit voor meer verscheidenheid en ruimte voor nieuwe genres en disciplines. De Raad ziet dat na een periode van nadruk op de autonome kunstenaar de beweging is ingezet naar collectieve kunstpraktijken en kunst die in interactie ontstaat. Daarnaast roept de Raad op tot een

33 Zie voor een overzicht van de manieren waarop lokale, regionale en nationale overheden inzetten op de regio onder andere: Raad voor Cultuur. (2024). *Toegang tot cultuur*. Den Haag: Raad voor Cultuur.
Lees ook: Boekmanstichting. (2024). *Cultuur in de regio* (Boekmanstichting #139). Amsterdam: Boekmanstichting.

hechtere verbinding tussen amateur en professionele kunstbeoefenaars, omdat dit onderscheid vervaagt. De commissie concludeert dat er een duidelijke verschuiving plaatsvindt naar kunstenaars die in samenwerking met anderen werken, steeds vaker ook met mensen buiten het kunstveld.

Financiering van kunst en cultuur is kwetsbaar

De commissie stelt vast dat de financiering van kunst en cultuur kwetsbaar is. Uit het advies *Ieder zijn Aandeel* van de Raad voor Cultuur blijkt dat de overheidsuitgaven aan kunst en cultuur, afgezet tegen economische groei en inflatie, de afgelopen twintig jaar zijn afgenomen.³⁴ Verwachte groei in private financiering is uitgebleven, waardoor financiële stabiliteit een urgent vraagstuk is. Dit vraagt inzet van overheden en private financiers, maar ook van organisaties en makers zelf. De Raad wijst op het belang van een bredere en meer gevarieerde inkomstenmix. Door meer (verschillende) opdrachtgevers worden risico's gespreid en wordt een basis gelegd voor een gezonde beroepspraktijk.³⁵

In het eerder aangehaalde onderzoek van Berenschot in opdracht van de Tweede Kamer wordt geconstateerd dat veel initiatieven waarbij kunst en cultuur worden ingezet voor maatschappelijke opgaven vooral worden gefinancierd uit cultuurgelden. Tegelijk stellen de onderzoekers dat deze financiering niet uitsluitend uit de cultuursector kan komen. Zij pleiten daarom voor de ontwikkeling van 'maatschappelijk opdrachtgeverschap'. Daarbij financieren maatschappelijke organisaties en andere sectoren culturele initiatieven.³⁶

Ook andere experts wijzen erop dat de culturele sector vooral afhankelijk is van incidentele financiering en projectsubsidies. Voor blijvend maatschappelijk effect is juist meer continuïteit en een langere inzet nodig.³⁷ Daarbij is een stevige betrokkenheid van publieke financiers belangrijk om ook private financiering aan te kunnen trekken.³⁸ Een solide, meerjarige financiële basis geeft private investeerders het vertrouwen om via cofinanciering mee te doen. De door de Raad voor Cultuur voorgestelde verlenging van de BIS-financiering van vier naar acht jaar is een stap in de goede richting, maar zeker niet voldoende.

34 Raad voor Cultuur. (2023). *Ieder zijn aandeel*. Den Haag: Raad voor Cultuur.

35 Meer hierover is te vinden via het programma In the Mix: www.platformacct.nl/nieuws/resultaten-in-the-mix.

36 Branten, S., en Vinkenburg, B. (2023, juli). *In de schijnwerpers: Groeipotentie voor de culturele sector door bijdragen aan maatschappelijke opgaven*. Onderzoek in opdracht van de Vaste Commissie OCW van de Tweede Kamer.

37 Heinsius, J. (2024). *Hoe versterken we de positie van maatschappelijk actieve kunstenaars?*.

38 Al in 2008 werd dit idee uitgewerkt door David Throsby, in Throsby, D. (2008). *Modelling the cultural industries*. *International Journal of Cultural Policy* 14(3), 217–232.

De kwaliteit van het kunstonderwijs

Om een beeld te krijgen van de kwaliteit van het hbo kunstonderwijs heeft de commissie de visitatierapporten van de Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie (NVAO) bestudeerd. De NVAO beoordeelt regelmatig de kwaliteit van opleidingen in het hoger onderwijs en de interne kwaliteitszorg van instellingen. Omdat het kunstonderwijs veel opleidingen en beoordelingsrapporten omvat, heeft de commissie bij de analyse gebruikgemaakt van AI (Copilot). Op basis van deze analyse is een algemeen beeld gevormd van de kwaliteit en ontwikkelingen binnen de kunstopleidingen.

Uit de visitaties blijkt dat de basiskwaliteit van alle opleidingen op orde is en dat het onderwijs een stevige basis biedt voor artistieke ontwikkeling en reflectie. De opleidingen zijn kleinschalig, praktijkgericht en stimuleren zelfsturing en verbinding met het werkveld. Zij beschikken over goede faciliteiten, zoals werkplaatsen en studio's. Masteropleidingen leggen extra nadruk op artistiek onderzoek en professionele positionering. Afgestudeerden hebben een herkenbare artistieke signatuur die een solide basis biedt om zich verder te ontwikkelen. De visitaties laten zien dat er ruimte is voor een sterkere verbinding met alumni en het werkveld.

De commissie constateert dat het kunstonderwijs kwalitatief sterke professionals opleidt en vindt dat deze kwaliteit gekoesterd moet worden. Dat afgestudeerden soms zoekend zijn in hun beroepspraktijk, ziet de commissie als een normaal onderdeel van het kunstenaarschap en niet als iets dat volledig binnen het curriculum kan worden opgelost. De analyse laat wel zien waar verdere versterking mogelijk is, bijvoorbeeld in het borgen van kwaliteitszorg, het duidelijker formuleren van beoordelingscriteria en het verdiepen van inclusie en diversiteit. Ook het structureel betrekken van alumni en het werkveld blijft een belangrijk aandachtspunt. De commissie ziet dit als een uitnodiging om voort te bouwen op wat al in ontwikkeling is.

Ontwikkeling in onderwijs en onderzoek

De commissie heeft vooral de opdracht om te kijken naar ontwikkelingen in de werkvelden waarvoor het hbo kunstonderwijs opleidt. Tegelijk staat de commissie ook stil bij ontwikkelingen in het hoger onderwijs, omdat dit de context vormt waarin hogescholen met kunstopleidingen werken.

Het hoger beroepsonderwijs krijgt de komende jaren te maken met een dalende instroom van binnenlandse studenten door demografische krimp. Verwacht wordt dat deze trend tot na 2031 doorzet.³⁹ Door de bekostigingssystematiek leidt dit tot minder middelen voor het onderwijs. Daarnaast is het beleid gericht op bewuste en minder instroom van internationale studenten in het hoger onderwijs.

In een briefadvies wijst de Onderwijsraad op de risico's van demografische krimp in combinatie met een afnemende instroom van internationale studenten, vooral voor kleine instellingen en opleidingen. Sommige instellingen zijn voor hun voortbestaan en voor het behoud van een breed aanbod sterk afhankelijk van internationale studenten. De raad waarschuwt dat het wegvallen van deze instroom kan leiden tot een smaller opleidingsaanbod, ook voor Nederlandse studenten. Daarnaast benadrukt de Onderwijsraad dat minder instroom niet alleen financiële gevolgen heeft, maar ook de kwaliteit van het onderwijs onder druk zet, omdat goed onderwijs een bepaalde schaalgrootte vraagt.⁴⁰ De commissie constateert dat deze risico's in het bijzonder gelden voor het kunstonderwijs, waar veel kleine en specialistische opleidingen bestaan en waar de beroepspraktijk sterk internationaal is georiënteerd. Het in stand houden van een breed opleidingsaanbod valt samen met andere grote opgaven die investeringen vragen, zoals op het gebied van kennisveiligheid, ICT-infrastructuur, digitale strategie, wetenschappelijke integriteit en open science. Dit legt een zware druk op onderwijsinstellingen, en vooral op de kleinere (kunst)hogescholen.

Tegen de achtergrond van mogelijke verschraling van het onderwijs is ook het rapport *Elke regio telt* van drie adviesraden relevant. Dit rapport benadrukt het belang van onderwijsinstellingen voor vitale en aantrekkelijke regio's en schetst de negatieve gevolgen van het verdwijnen ervan.⁴¹ Dit geldt ook voor kunstopleidingen: hogescholen met kunstopleidingen vormen een onmisbare schakel in regionale (culturele) ecosystemen.

39 Rijksoverheid. *Referentieraming OCW 2025*.

40 Onderwijsraad. (2025). *Briefadvies: Omgaan met dalende studentenaantallen*.

41 Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (Rli), Raad voor Volksgezondheid en Samenleving (RVS) en Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB). (2023). p. 23–24, 53. *Elke regio telt! Een nieuwe aanpak van verschillen tussen regio's*. Den Haag.

Een trend die al veel langer zichtbaar is in het (hogere) onderwijs is dat vaardigheden steeds belangrijker zijn op de arbeidsmarkt, vaak belangrijker dan het diploma zelf. Zeker in tijden van arbeidsmarktkrapte kijken werkgevers vaker naar wat iemand kan dan naar welke opleiding is gevolgd. Dat leidt tot discussies over de waarde van diploma's.⁴² Daarmee is het steeds belangrijker om duidelijk te maken welke vaardigheden afgestudeerden met hun diploma meenemen. Dat geldt ook voor het hbo kunstonderwijs waar alumni in uiteenlopende werkvelden terechtkomen. Daarnaast groeit het belang van een leven lang ontwikkelen. Werkenden moeten zich kunnen blijven aanpassen en nieuwe vaardigheden kunnen blijven ontwikkelen.

De commissie ziet dat studenten in het (hogere) onderwijs veel, ook mentale, druk ervaren. Dit hangt samen met factoren binnen het onderwijs, zoals selectie, prestatiedruk en studieleningen. Daarnaast spelen bij jongeren ook bredere maatschappelijke zorgen over bijvoorbeeld wonen en klimaat.⁴³ In een samenleving met hoge verwachtingen voelen jongeren druk om te presteren en verantwoordelijk te zijn voor hun eigen geluk. Dit zet hun mentale gezondheid onder druk en heeft invloed op hoe zij studeren.⁴⁴ Dit vraagt van opleidingen dat zij hier goed op inspelen.

Binnen hogescholen heeft praktijkgericht onderzoek de afgelopen jaren een sterke ontwikkeling doorgemaakt, mede dankzij stimulering en financiering door Regieorgaan SIA. Ook hogescholen met kunstopleidingen zijn hierdoor steeds meer kennisinstellingen geworden. In de pilot voor de Professional Doctorate - het eigen doctoraatstraject dat hogescholen bieden - speelt het kunstonderwijs een voortrekkersrol. De PD in het domein Kunst + Creatief biedt nieuwe mogelijkheden voor professionele en artistieke onderzoeksloopbanen en versterkt de onderzoeks- en ontwikkelcapaciteit van de sector. Daarmee sluit het Nederlandse kunstonderwijs aan bij internationale ontwikkelingen en is een breed spectrum aan onderzoek ontstaan, variërend van praktijkgericht tot fundamenteel onderzoek, over, naar en met kunst.

-
- 42 Dirk van Damme, oud hoofd van het Centre for Educational Research and Innovation van de OESO, pleit al langer voor waardering van skills in plaats van diploma's. Tegelijk is de inschatting dat diploma's op de arbeidsmarkt wel degelijk van belang blijven. Meer hierover bijvoorbeeld in: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW). (2023). *Vandaag is het 2040: Toekomstverkenning voor middelbaar beroepsonderwijs, hoger onderwijs en wetenschap*. Deel 2: Verdieping en bijlagen. Den Haag: Ministerie van OCW.
- 43 Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR). (2022). *Jongeren en het zorgen voor hun morgen*. Den Haag: WRR.
- 44 Raad voor Volksgezondheid en Samenleving (RVS). (2023). *Op de rem! Voorbij de hypernerveuze samenleving*. Den Haag: RVS.

Bij de verdere ontwikkeling van praktijkgericht onderzoek liggen er voor het kunstonderwijs vooral uitdagingen in de verbinding met de beroepspraktijk en in het vinden van passende financiering. Aansluiting bij grote subsidieprogramma's zoals de *Creative Industries Immersive Impact Coalition (CIIC)* is niet vanzelfsprekend. Aanvraagprocedures zijn complex en vereisen vaak grote consortia, terwijl de capaciteit binnen het kunstonderwijs en de culturele sector beperkt is. Dat geldt ook voor mogelijkheden in Europa. De EU biedt kansen met programma's die onderwijs, onderzoek en werkelden verbinden. Deelname hieraan vraagt om meer samenwerking, bundeling van krachten en een hernieuwde visie op hoe praktijkgericht kunstonderzoek duurzaam kan bijdragen aan de samenleving.

Veranderende arbeidsmarkt

Ontwikkelingen op de arbeidsmarkt hebben grote invloed op de toekomst van makers en kunstenaars. De commissie Borstlap adviseerde al in 2020 om te werken aan een toekomstbestendige arbeidsmarkt.⁴⁵ De kern van dit advies is het vergroten van zekerheid voor werkenden en wendbaarheid voor ondernemers.⁴⁶ Maatregelen zijn onder andere het tegengaan van schijnzelfstandigheid, het stimuleren van passende contractvormen en het verbeteren van de balans tussen vast en flexibel werk.

De arbeidsmarkt in de culturele en creatieve sector is over het algemeen dynamisch en flexibel, met veel zelfstandigen. Uit het SER-rapport *Passie gewaardeerd* uit 2017 blijkt dat meer dan 60% van de kunstvakstudenten na afstuderen als zzp'er begint.⁴⁷ Bijlage 1 gaat uitgebreider in op verschillende onderzoeken naar de arbeidsmarkt in de sector.⁴⁸

Werkenden in de culturele sector zijn vaak economisch kwetsbaar, al verschillen de omstandigheden per domein. Afhankelijkheid van subsidies, wisselende inkomsten door projectmatig werk en beperkte toegang tot sociale zekerheid maken het lastig om een duurzame beroepspraktijk op te bouwen. De aandacht voor fair pay zorgt voor betere beloning, maar zonder extra budgetten voor kunst en cultuur leidt dit op termijn ook tot minder culturele instellingen en minder werkplekken voor creatieve makers.

45 Rijksoverheid. (2020). *In wat voor land willen wij werken? Naar een nieuw ontwerp voor de regulering van werk*. Eindrapport van de Commissie Regulering van Werk. Den Haag: Rijksoverheid.

46 Rijksoverheid. (2025). *Hervorming arbeidsmarkt: algemene informatie*.

47 Sociaal-Economische Raad en Raad voor Cultuur. (2017). *Passie gewaardeerd: Versterking van de arbeidsmarkt in de culturele en creatieve sector*.

48 Ook de Boekmanstichting publiceert regelmatig over de culturele arbeidsmarkt. Meer over de beroepspraktijk is te vinden op via de Cultuurmonitor op www.cultuurmonitor.nl/thema/beroepspraktijk.

Ontwikkelingen, zoals op het gebied van technologie en het versterken van de beroepspraktijk (denk bijvoorbeeld aan inzicht in verdienmodellen en het vergaren van kennis over ondernemerschap⁴⁹), vragen om voortdurende ontwikkeling van kennis en vaardigheden. Werkenden in de creatieve sector hebben vooral oog voor vaardigheden die helpen bij zichtbaarheid, positionering en het verkrijgen van opdrachten. Ondernemerschap is voor hen vooral een middel om de eigen beroepspraktijk in stand te houden.⁵⁰

De verwachting is dat de krapte op de arbeidsmarkt door vergrijzing verder toeneemt en dat personeelstekorten structureel blijven. Hierdoor zullen tekortsectoren steeds sterker concurreren om arbeidskrachten. Sectoren waar de productiviteitsgroei achterblijft, waaronder vaak de kunsten, zullen lonen en vergoedingen moeten laten meegroeien om aantrekkelijk te blijven.⁵¹

In de werkvelden van afgestudeerden van kunstopleidingen is veel waardering voor hun vakmanschap en artistieke kwaliteit. Er blijft behoefte aan specialisten met sterke vakkennis, maar samenwerking, vaak interdisciplinair, wordt steeds belangrijker en vraagt om bredere vaardigheden. Projectmatig werken en flexibiliteit zijn al langer kenmerkend voor de sector, waardoor hybride beroepspraktijken steeds vaker voorkomen. Veel kunstenaar en creatieve makers combineren artistiek werk met onderwijs en commerciële opdrachten.⁵² Ze hebben daardoor meerdere inkomstenbronnen, wat ook administratief complex is. De commissie ziet daarnaast een groeiende behoefte aan professionals met sterke artistieke en educatieve vaardigheden die anderen kunnen begeleiden in hun creatieve ontwikkeling.

In deze verkenning richt de commissie zich op ontwikkelingen in de Nederlandse arbeidsmarkt. Bekend is dat veel afgestudeerden van kunstopleidingen terechtkomen in sterk internationaal georiënteerde werkvelden, die vaak zeer competitief zijn en anders functioneren dan in Nederland. Het volledig in beeld brengen van deze internationale arbeidsmarkt valt buiten de scope van deze verkenning, maar vraagt wel nadrukkelijk aandacht van de kunstopleidingen.

49 Cultuur+Ondernemen: www.cultuur-ondernemen.nl/kunstenaars-makers-en-creatieve-ondernemers.

50 In bijlage 1 is een analyse van opgenomen van het Werktuig PPO (Permanente Professionele Ontwikkeling) van Platform ACCT dat werkenden in de creatieve sector financiële ondersteuning biedt bij hun ontwikkeling.

51 Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen 2050. (2024). Gematigde groei.

52 Kunsten '92. (2023). *Fair Pay dichterbij: Meerkosten van Fair Pay in de culturele sector*.

Veel behoefte aan kunst en creativiteit

In dit hoofdstuk heeft de commissie de belangrijkste ontwikkelingen geschetst waarmee hogescholen met kunstopleidingen te maken hebben. Deze ontwikkelingen volgen elkaar snel op en beïnvloeden elkaar. Dit vraagt veel van het aanpassingsvermogen van opleidingen en afgestudeerden. De commissie constateert dat er veel druk staat op (werkenden in) de culturele sector. Daar staat tegenover dat de behoefte aan kunst en creativiteit in de samenleving groot en blijvend is. De commissie ziet hierin veel potentieel voor creatieve professionals. Dat onderstreept het belang en de urgentie van het hbo kunstonderwijs: het opleiden van makers die in deze behoefte kunnen voorzien en die ontwikkelingen in hun werkvelden kunnen stimuleren.

— 3 ACT!

In het voorgaande hoofdstuk heeft de commissie de belangrijkste ontwikkelingen geschetst waarmee de werkvelden van het kunstonderwijs te maken hebben. Deze ontwikkelingen vragen om actie. De commissie bundelt de belangrijkste opgaven voor onderwijs en onderzoek aan hogescholen met kunstopleidingen in drie kernbegrippen: Assertief, Collectief en Transformatief (ACT!).

Assertief

Volgens de commissie vraagt de toekomst om meer *assertiviteit*. Daarmee wordt het vermogen bedoeld van kunstenaars en makers om zich zelfbewust, stevig en responsief te positioneren in een complexe, veranderende en veeleisende samenleving. Assertiviteit is nodig om een zelfbewuste en duurzame kunstpraktijk te kunnen voeren. Dit vraagt om (1) vertrouwen in de intrinsieke en maatschappelijke waarde van kunst, (2) de vaardigheid om positie te kiezen en te navigeren in complexe en vaak kwetsbare werkvelden en (3) het ontwikkelen van weerbaarheid.

Vertrouwen in de waarde van kunst

Assertiviteit betekent hier dat makers leren hun eigen waarde te benoemen en uit te dragen. Dit vanuit vertrouwen in hun eigen artistieke vermogens en in de betekenis daarvan voor de samenleving. In een beroepspraktijk met weinig begeleiding en ondersteuning is het belangrijk dat afgestudeerden in staat zijn om hun eigen praktijk zelfbewust en doelgericht vorm te geven. Assertiviteit betekent hierbij niet luidruchtigheid, maar helderheid: weten waar je voor staat en dit op een constructieve manier inbrengen in samenwerking en dialoog met anderen. Het gaat erom dat makers niet alleen weten wat ze maken, maar ook *waarom*, *voor wie* en onder welke *voorwaarden*. Artistiek vakmanschap en creatief vermogen - of het nu gaat om scheppend vermogen, artistieke kennis, samenwerken, omgaan met materialen of kritisch denken - vormen hiervoor de basis. Kunstenaars leveren niet alleen artistieke producten, maar zijn ook dragers van verbeelding, reflectie en verandering. Een assertieve houding vraagt daarnaast om een leven lang ontwikkelen. Kunstenaarschap veronderstelt voortdurende ontwikkeling, reflectie en zelfonderzoek.

Vaardigheid om te navigeren en positioneren

Voor toekomstige kunstenaars en makers is het belangrijk dat zij leren hun praktijk te positioneren. En dat niet alleen artistiek, maar ook strategisch. Dit vraagt om een integrale blik op de waarde van kunst, inclusief kennis van financiering, opdrachtgeverschap, auteursrecht en ondernemerschap. Een assertieve maker begrijpt de context waarin wordt gewerkt en kan daarin bewust en actief positie innemen.

Assertiviteit houdt ook in dat makers bewust de waarde van hun werk uitdragen. Intrinsieke en maatschappelijke waarde worden vaak als tegenstellingen gezien, maar kunnen juist naast elkaar bestaan. Kunst kan zowel autonoom als maatschappelijk zijn en juist die veelzijdigheid is haar kracht. Het is belangrijk dat makers zich bewust zijn van welke waarde zij met hun werk willen uitdragen.

De commissie ziet dat kunstenaars en makers vaak werken in omgevingen waarin artistieke vrijheid en sociale veiligheid niet vanzelfsprekend zijn. Dit terwijl juist deze voorwaarden essentieel zijn voor een sterke beroepspraktijk. Het onderwijs moet daarom leeromgevingen bieden waarin artistieke vrijheid en sociale veiligheid centraal staan en waarin studenten leren omgaan met onveilige situaties. Zonder dit fundament is er weinig ruimte voor experiment, kritische reflectie en verschillende stemmen. Assertiviteit betekent hier ook proactief zijn: aandacht voor sociale veiligheid, machtsverhoudingen en ethische vraagstukken moet een vast onderdeel zijn van de praktijk.

Assertiviteit betekent ook dat makers zich kunnen bewegen in meerstemmige en interculturele contexten. Kunstenaars werken steeds vaker internationaal en in samenwerking met andere sectoren. Culturele, esthetische en sociale verschillen spelen daarbij een rol. Dat vraagt om goede communicatieve en relationele vaardigheden. Maar net zo goed om reflectie op machtsverhoudingen (bijvoorbeeld koloniaal of patriarchaal), ervaringen van anderen en de eigen positie. De assertieve kunstenaar beweegt zich tussen lokale tradities en internationale netwerken, met zelfvertrouwen en oog voor de context waarin wordt gewerkt.

Weerbaarheid

De assertieve kunstenaar werkt in veeleisende en soms kwetsbare omgevingen. Dit vraagt om mentale veerkracht en het vermogen om met falen, kritiek en onzekerheid om te gaan. Assertiviteit betekent niet alleen opkomen voor de eigen artistieke ruimte, maar ook kunnen omgaan met verschil, conflict en diversiteit. Opleidingen moeten studenten voorbereiden op een pluralistische en soms polariserende samenleving die voortdurend in beweging is. Ze moeten leren opvattingen van zichzelf en anderen te bevragen en open te staan voor andere perspectieven.

Vanuit een sterke basis in hun artistieke kracht kunnen makers zich bewegen in uiteenlopende en hybride contexten. Door hun makende en onderzoekende vermogen bewust en zelfverzekerd in te zetten, kunnen zij kunst en kunstenaarschap een duidelijke plek geven in een complexe samenleving. Zo dragen zij bij aan verbeeldingskracht en aan een samenleving die menselijker, duurzamer en rechtvaardiger is.

Collectief

De zelfbewuste, weerbare en assertieve maker kan betekenisvolle en vitale verbindingen aangaan met anderen, de samenleving en de wereld. Volgens de commissie zijn verbinding en samenwerking essentieel voor gezonde en toekomstbestendige kunstpraktijken. Om op lokaal, regionaal, nationaal en internationaal niveau betekenisvolle verbindingen te kunnen leggen, is het nodig om anders te kijken naar talent en excellentie. Er is een bredere benadering nodig die ruimte biedt aan verschillende kwaliteiten en vormen van kunstenaarschap. Collectiviteit vraagt om (her)waardering van kunstpraktijken die interdisciplinair en collectief zijn georganiseerd. En om het centraler stellen van het vermogen om samen te werken. Dat betekent bestaande relaties versterken en nieuwe verbindingen aangaan. Over disciplines heen en met oog voor verschillende identiteiten en perspectieven.

Brede benadering van talent en talentontwikkeling

Kwaliteit, talent en talentontwikkeling in de culturele sector en het kunstonderwijs kunnen niet langer alleen gaan over individuele artistieke excellentie binnen een discipline. Uitblinken kent verschillende vormen: vakmanschap en artistieke kwaliteit, maar ook samenwerken, kritisch reflecteren, het organiseren van een praktijk in een maatschappelijke context en het begeleiden en stimuleren van creatieve vermogens en processen bij anderen. Zo ontstaat een breder beeld van wat excellentie is. Daarin tellen zowel persoonlijke kwaliteiten als het vermogen om samen te werken. Dat vraagt om vaardigheden op het gebied van samenwerking, overdracht, kunstparticipatie, kunsteducatie, co-creatie en begeleiding van anderen in artistieke uitingen en ontwikkelingen. Talentontwikkeling begint met het herkennen van talent in de eigen omgeving. Zonder een goede basis op scholen en daarbuiten, zoals muziekscholen en creatieve centra, blijven veel talenten onontdekt en ontstaat er geen divers en inclusief veld. Daarom is het belangrijk dat kunst- en cultuureducatie een vaste plek hebben in het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs en dat de inzet van vakdocenten serieus wordt genomen. Voor talentontwikkeling is een goede verbinding tussen breedte en top belangrijk. Talentontwikkeling is een verantwoordelijkheid die veel verder reikt dan alleen het kunstvakonderwijs, al heeft dat daarin wel een belangrijke rol. Bijvoorbeeld door het opleiden van kunstdocenten die anderen begeleiden in hun creatieve ontwikkeling, door goed samen te werken met scholen en het werkveld en door talenten mede te ondersteunen in hun weg naar een opleiding, met oog voor diversiteit. Het kunstonderwijs zal altijd selectief blijven, bijvoorbeeld bij de toelating en in de ontwikkelmogelijkheden binnen de opleiding. Tegelijkertijd kan het meer ruimte bieden aan studenten om uit te blinken in kwaliteiten die belangrijk zijn voor samenwerking en collectieve beroepspraktijken.

Verbindingen

Voor toekomstige makers is het belangrijk dat zij leren samenwerken met anderen, binnen en buiten de kunstwereld, op basis van vertrouwen en gedeelde verantwoordelijkheid. Dat vraagt om ervaring met het opbouwen van duurzame en wederkerige relaties. Opleidingen staan voor de uitdaging om studenten hier goed op voor te bereiden. Het kunstonderwijs kan deze relaties helpen opbouwen met verschillende partijen in de samenleving. Vanuit die samenwerkingen ontstaan leeromgevingen waarin studenten leren samenwerken met andere disciplines en sectoren en ontdekken wat zij kunnen bijdragen aan maatschappelijke vraagstukken. Door onderwijs gegeven in een echte context krijgen zij vaardigheden en strategieën die helpen om betekenisvolle verbindingen te maken. De commissie ziet kansen voor het kunstonderwijs om nog sterker samen te werken met andere domeinen, binnen en buiten het hbo. Denk aan combinaties van kunst met technologie, zorg of vraagstukken rond maatschappelijke transities. Door studenten uit verschillende opleidingen met elkaar in contact te brengen, ontstaan nieuwe inzichten en een sterkere positie op de arbeidsmarkt. Zo kan bijvoorbeeld de zakelijke kant van een creatieve praktijk worden ontwikkeld samen met opleidingen als bedrijfskunde of rechten. Ook samenwerking met het mbo, universiteiten en minder traditionele werkvelden biedt mogelijkheden.

De toekomst van het kunstonderwijs vraagt niet alleen om verbinding met de buitenwereld, maar ook om sterke samenwerking binnen het kunstonderwijs zelf. De beroepspraktijk heeft kunstenaars nodig die kunnen samenwerken met andere disciplines en steeds vaker interdisciplinair werken. Denk bijvoorbeeld aan festivals met een mix van kunstvormen. Door disciplines binnen het kunstonderwijs meer met elkaar te verbinden en ruimte te maken voor crossovers, ontstaan nieuwe mogelijkheden. Samen optrekken maakt kunstenaars bovendien minder kwetsbaar en versterkt de sector als geheel. Voor succesvolle samenwerking is een stevige infrastructuur nodig waarin samenwerking is verankerd en langdurig kan bestaan. Dat is niet alleen een taak voor het onderwijs, maar ook voor andere publieke en private partijen. Zij moeten hun verantwoordelijkheid nemen om samenwerkingen duurzaam te maken en verder te brengen dan losse pilots of tijdelijke projecten. De commissie ziet het belang van verbinding op alle niveaus: lokaal, regionaal, nationaal en internationaal. Er is behoefte aan sterkere samenwerking met lokale en regionale partners, bijvoorbeeld rond regionale ontwikkeling. Tegelijk zijn er veel kansen voor internationale uitwisseling, binnen Europa en daarbuiten, zoals met landen in het Globale Zuiden⁵³. Juist waar verschillende perspectieven samenkomen, kunnen nieuwe ideeën, werkwijzen en vormen ontstaan.

53 Het Globale Zuiden verwijst naar een diverse groep landen in Afrika, Latijns-Amerika en Azië. Deze landen hebben vaak een (post)koloniaal verleden en krijgen een steeds grotere economische en politieke invloed in de wereld.

De commissie ziet kansen om de samenwerking te versterken door de onderzoeksfunctie van het kunstonderwijs verder te ontwikkelen. Kenmerkend voor het hbo, en zeker voor het kunstonderwijs, is de sterke verbinding tussen praktijk, leren en onderzoeken. Praktijkgericht onderzoek, zoals binnen de Professional Doctorate Kunst+Creatief, verbindt artistieke kwaliteiten met maatschappelijke vraagstukken. Het is wenselijk dit verder te versterken. Bijvoorbeeld door nieuwe lectoraten over disciplines heen en door meer aandacht voor een onderzoekende houding in de opleidingen. Ook samenwerking met universiteiten en mbo-instellingen (practoraten) biedt kansen voor nieuwe vormen van samenwerking en kennisontwikkeling. De commissie benadrukt het belang van samenwerking niet alleen vanuit artistiek oogpunt, maar ook voor de positionering van de sector als geheel. Samenwerking en collectieve kunstpraktijken maken de culturele sector sterker en minder kwetsbaar. Het kunstonderwijs kan daarbij dienen als een plek om te experimenteren met nieuwe vormen van samenwerking en zelforganisatie, bijvoorbeeld tussen verschillende studiejaar, opleidingen en alumni.

Transformatief

Betekenisvolle verbindingen van een zelfbewuste en assertieve maker dragen bij aan een collectief stevige sector en een gezonde beroepspraktijk. Daarnaast zijn *transformatieve* vermogens nodig om het kunstonderwijs en de positie van kunstenaars en makers toekomstbestendig te maken. De transformatieve kwaliteit van de kunsten ligt in het bieden van andere invalshoeken en het verbeelden en vernieuwen van alternatieve mogelijkheden. Maar ook in het kunnen reageren op maatschappelijke ontwikkelingen en het stimuleren van duurzame verandering. Door alternatieve ideeën en scenario's te laten zien, van heel concreet tot radicaal anders, kunnen kunstenaars beweging creëren. Maar transformatie gaat ook over een sector die zelf kan meebewegen en zich blijvend ontwikkelt.

Onderzoekend vermogen

Eerder is al het belang van de onderzoeksfunctie genoemd bij het leggen van nieuwe verbanden. Daarnaast kan artistiek en ontwerpend onderzoek op zichzelf bijdragen aan verandering. Door andere invalshoeken, standpunten en overtuigingen zichtbaar en invoelbaar te maken en alternatieven te verkennen, helpt onderzoek om nieuwe inzichten en perspectieven te bieden op een veranderende samenleving. Onderzoek draagt ook bij aan de professionalisering van de sector, van artistieke en creatieve praktijken en van makers zelf. Nieuwe processen, methoden en werkwijzen worden onderzocht en vastgelegd, waardoor ze overdraagbaar worden en ook door anderen kunnen worden gebruikt, binnen en buiten het kunst domein. Zo versterkt onderzoek niet alleen de praktijk, maar ook het onderwijs en de verdere ontwikkeling van de verschillende disciplines.

In hoeverre transformatie een expliciet doel is, verschilt per kunstdiscipline en kunstpraktijk. In participatieve en educatieve kunstpraktijken wordt kunst vaak bewust ingezet om verandering te stimuleren door mensen actief te betrekken. Ontwerpers in co-design gebruiken gerichte methoden om verandering aan te jagen. Autonome kunstenaars werken vaker vanuit de intrinsieke kracht van kunst om te bewegen, te raken, aan te zetten tot reflectie en ontmoeting mogelijk te maken.

Veranderende praktijken

Makers spelen een belangrijke rol als aanjagers van verandering in samenwerkingen tussen verschillende sectoren. In zulke processen kunnen zij verschillende rollen innemen. Van transactioneel tot gecoördineerde publieke co-productie. Van doelgerichte samenwerking (collaboration) tot transformationeel co-creërend.⁵⁴

Makers brengen een creatieve, experimentele en procesgerichte manier van denken in omgevingen waarin vaak zakelijke, beleidsmatige of maatschappelijke logica domineert. Zij kunnen bruggen slaan tussen verschillende disciplines en werkwijzen. Hun aanpak helpt anderen om bestaande aannames te bevragen, nieuwe perspectieven te verkennen en vernieuwende manieren van werken te ontwikkelen.

Kunstenaars dragen bij aan duurzame verandering, niet alleen met concreet resultaat, maar ook door samenwerking, participatie en gedragsverandering te stimuleren. Zij werken vaak als procesontwerpers die ruimte laten voor experiment en onzekerheid, wat belangrijk is voor vernieuwing. Daarnaast helpen zij om breder te kijken naar waarde: van economische winst naar sociale, esthetische, ecologische en relationele meerwaarde.

De transformatieve vermogens van kunst worden ook beïnvloed door technologische ontwikkelingen. Als de sector hierin geen duidelijke en strategische positie inneemt, ontstaan fundamentele bedreigingen voor de sector. Zo bestaat het risico dat de sector achterloopt op culturele en maatschappelijke veranderingen. Of dat de sector zelf negatief wordt geraakt door technologische ontwikkelingen. Tegelijkertijd gaan er dan kansen verloren, want technologische innovatie heeft ook een belangrijke creatieve component. Nieuwe technologie kan leiden tot andere maakvormen en praktijken. En tot nieuwe verdienmodellen voor makers en de sector als geheel.

54 Loots en Van Andel maakten een uitgebreide typologie van de verschillende rollen die makers kunnen spelen in veranderingen: Loots, E., en Van Andel, W. (2021). *Artists as change agents in cross-sector partnerships: A typology*. *Journal of Business Research* 134, 336–346.

De commissie vindt dat het kunstonderwijs een belangrijke bijdrage kan leveren aan de transformatie, ook van kunstpraktijken zelf. Onder andere door structureel aandacht te geven aan duurzaamheid, klimaatrechtvaardigheid en regeneratie, met als doel ecosystemen en gemeenschappen te versterken.⁵⁵ Daarbij gaat het niet alleen over materiaalgebruik, maar ook over thema's als ecologische verantwoordelijkheid en sociale rechtvaardigheid. Zo leiden ze kunstenaars op die bijdragen aan veranderingen met blijvende maatschappelijke impact.

De samenleving en de werkvelden waarin studenten terechtkomen veranderen voortdurend. Om relevant te blijven, moeten studenten zich blijven ontwikkelen. Door deze ontwikkelvaardigheid centraal te stellen en studenten uit te dagen tot onderzoek en artistiek experiment, kan het kunstonderwijs een motor van verandering zijn. Dat vraagt om onderwijs waarin samenwerken, leren in de praktijk en omgaan met onzekerheid vanzelfsprekend zijn.

55 Duurzaamheid gaat over het beperken van schade aan het milieu en het behouden wat er is. Regeneratie gaat een stap verder: het richt zich op het actief herstellen en versterken van ecosystemen en gemeenschappen.

4 Aanbevelingen

Hogescholen hebben de afgelopen jaren veel stappen gezet om het onderwijs en onderzoek te versterken, onder meer via sectorplannen en sectoragenda's. Zo is gewerkt aan sociale veiligheid, de ontwikkeling van onderwijsinstelling naar kennisinstelling en het vergroten van de maatschappelijke impact van creatieve makers. Hogescholen laten zien dat zij kunnen inspelen op veranderingen, zowel afzonderlijk als samen. Het kunstonderwijs heeft daarmee belangrijke stappen gezet.

Nieuwe ontwikkelingen en uitdagingen vragen echter ook in de komende jaren om verdere stappen. De commissie heeft een aantal aanbevelingen opgesteld die richting geven aan ACT. Deze zijn bedoeld voor het kunstonderwijs, maar kunnen niet zonder samenwerking binnen en buiten de culturele en creatieve sector en zonder goede randvoorwaarden om de sector te laten bloeien.

De commissie komt tot de volgende vijf aanbevelingen:

1 Versterk de relatie met de omgeving

Faciliteer en stimuleer samenwerking tussen maatschappelijke partners, studenten en alumni, binnen en buiten de culturele en creatieve sector.

Het versterken van de relatie met de omgeving vraagt om onderwijs waarin dialoog, samenwerking en interactie een vast onderdeel zijn van het leertraject. Om maatschappelijke impact te bereiken, is het belangrijk dat kunstvakopleidingen structureel samenwerken met partners buiten het (kunst)onderwijs. Denk aan bedrijven, onderzoeksinstituten, burgerinitiatieven, overheden zoals gemeenten en provincies en maatschappelijke organisaties zoals zorginstellingen en woningcorporaties.

Versterk ook de band met de eigen werkvelden en organisaties binnen de culturele en creatieve sector en draag bij aan sterke (lokale) culturele ecosystemen. Geef studenten ruimte om kunstdomeinoverstijgend en interdisciplinair te leren samenwerken, waardoor ze bredere vaardigheden ontwikkelen én leren vaardigheden breder in te zetten. Doe dit bij voorkeur in samenwerking met de praktijk of met opleidingen buiten de kunstsector.

Stageplaatsen, externe opdrachten en labs en ateliers (in de wijk) kunnen dienen als leeromgevingen waarin studenten leren werken in een wereld die open, onzeker en in verandering is. En zich leren verplaatsen in anderen. Maak daarnaast actief gebruik van het netwerk van alumni. Betrek hen bij het opbouwen van duurzame relaties tussen opleidingen, studenten en maatschappelijke partners.

Stimuleer talentontwikkeling.

Ga als kunsthogescholen en kunstvakdocentopleidingen in gesprek met het werkveld over wat nodig is voor sterk kunstonderwijs in alle onderwijssectoren. Blijf investeren in de kwaliteit van de opleidingen voor kunstvakdocenten. Werk daarnaast samen in de hele keten van talentontwikkeling. Ga in overleg met aanbieders van buitenschoolse cultuureducatie over het aanbod voor jong talent. In deze vorm van educatie zijn door bezuinigingen en onduidelijke verantwoordelijkheidsverdeling bij overheden grote gaten gevallen, bijvoorbeeld in de scholing van jonge musici. Talentontwikkeling is een gezamenlijke verantwoordelijkheid en vraagt ook om duidelijke regie vanuit de overheid.

2 Verruim de opvatting van kwaliteit en talent

Hanteer een brede kijk op artistieke kwaliteit. Zie de kunstenaar niet alleen als een individueel talent dat uitblinkt, maar erken ook het belang van samenwerking en de betekenis van de kunstenaar en zijn of haar praktijk in relatie tot anderen en de samenleving.

Wat als artistieke kwaliteit wordt beschouwd, staat niet vast, maar verandert voortdurend. Het onderwijs moet daarin blijven meebewegen om aan te sluiten bij de diversiteit van studenten, werkvelden en samenleving. Een bredere kijk op kwaliteit is nodig om afgestudeerden voor te bereiden op een beroepspraktijk waarin samenwerking en verandering centraal staan.

Geef als hogescholen ruimte aan verschillende opvattingen over kunst, aan diverse vormen en praktijken, zowel binnen als tussen disciplines. Heb oog voor hybride identiteiten en voor kunstenaars en praktijken die de grenzen tussen verschillende artistieke domeinen overschrijden. Besteed bewust aandacht aan uiteenlopende perspectieven en kunstpraktijken.

Ga als onderwijs en werkveld in gesprek over hoe kwaliteit tegen deze achtergrond beoordeeld kan worden. Bepaal samen welke vaardigheden, waaronder vakmanschap, belangrijk zijn binnen een discipline en kunstpraktijk. Opleidingen moeten daarbij een helder profiel hebben. Wees duidelijk over waarvoor je opleidt en pas, waar nodig, de selectiecriteria daarop aan.

Herijk selectiecriteria voor toelating om brede talentontwikkeling mogelijk te maken.

Het selectieproces in het kunstvakonderwijs is nu vaak gericht op artistieke belofte binnen een bepaald esthetisch of conceptueel kader. Daardoor blijven talenten uit minder zichtbare

of minder bevoorrechte contexten soms buiten beeld. Door selectiecriteria te verbreden en naast artistieke kwaliteit of talent ook te kijken naar motivatie, omgevingsbewustzijn, samenwerkingsvermogen en leerpotentieel, kan het onderwijs bijdragen aan diversiteit, inclusie en eerlijke talentontwikkeling. Dit sluit aan bij een nieuwe definitie van talentontwikkeling als 'de juiste persoon op de juiste plek brengen om verschil te kunnen maken'.

Stimuleer weerbaarheid en verandervermogen en bereid studenten voor op de situatie na hun opleiding.

Werken als kunstenaar of creatieve maker vraagt om mentale veerkracht, flexibiliteit en zelfkennis. Hoewel er al aandacht is voor weerbaarheid, vraagt de huidige gepolariseerde samenleving om blijvende inzet op vitaliteit, werkdruk, mentale gezondheid en persoonlijke ontwikkeling. Opleidingen moeten studenten realistisch voorbereiden op een veeleisende beroepspraktijk. Besteed bijvoorbeeld aandacht aan omgaan met kritiek en sociale veiligheid. Dit helpt om uitval na het afronden van de opleiding te voorkomen en draagt bij aan duurzame inzetbaarheid. Een kunstpraktijk vraagt om een leven lang leren en ontwikkelen. De voorbereiding op die blijvende groei is ook onderdeel van de opleiding. Blijf daarbij steeds in goed overleg met het werkveld over wat nodig is en wie welke rol kan spelen.

Stimuleer samen doen en samen maken door studenten.

Geef in het onderwijs ruimte aan samen doen en maken en stimuleer zelforganisatie door studenten. Zo leren studenten collectieven en samenwerking organiseren. Ze ontdekken wat hun eigen werk waard is en wat er mogelijk wordt door samen te werken. Daarmee leggen ze een basis voor sterkere beroepspraktijken na hun opleiding en kunnen ze gezamenlijk krachtiger optreden.

3 Zorg voor toekomstgerichte inhoud van het onderwijs

Leer studenten gezonde en duurzame praktijken te bouwen.

Creatieve professionals werken steeds vaker als zelfstandige makers in een hybride beroepspraktijk. Dat vraagt naast vakmanschap ook om ondernemend vermogen, netwerkvaardigheden en strategisch inzicht. Bepaal samen met het werkveld welke ondernemersvaardigheden later nodig zijn en bereid studenten hier goed op voor. Het begint met bewustzijn van de eigen professionele waarde en het kunnen verwoorden daarvan. Door ondernemersvaardigheden structureel in het onderwijs op te nemen en nauw samen te werken met het werkveld, worden studenten realistischer voorbereid op een gezonde beroepspraktijk, met meerdere opdrachtgevers en een evenwichtige financieringsmix.

Integreer technologie en AI als creatief materiaal én als kritisch onderzoeksobject.

Technologie, en vooral kunstmatige intelligentie, verandert snel hoe kunst wordt gemaakt en hoe we denken over creatie, auteurschap en ethiek. Het is daarom belangrijk dat studenten zich bewust zijn van de waarde van creatie en van het eigenaarschap over hun werk.

Kunstvakopleidingen moeten ruimte bieden om met nieuwe technologie te experimenteren, maar studenten ook leren er kritisch naar te kijken. Zo ontwikkelen zij een houding die zowel onderzoekend als scheppend is en zowel kritisch als productief.

Leer studenten omgaan met duurzaamheid, ethiek en regeneratie in relatie tot de kunstpraktijk.

In een wereld die tegen ecologische grenzen aanloopt, kunnen kunstopleidingen richting geven aan duurzame en eerlijke maakpraktijken. Duurzaamheid gaat daarbij niet alleen over materiaalgebruik, maar ook over de ecologische voetafdruk van productiemethoden, culturele duurzaamheid en regeneratieve praktijken die gericht zijn op herstel en sociale rechtvaardigheid. Geef deze thema's duidelijk een plek in het onderwijs en daag studenten uit tot onderzoek en artistiek experiment. Zo kan het kunstonderwijs bijdragen aan bredere maatschappelijke verandering.

4 Stimuleer de onderzoeksfunctie

Hogescholen met kunstopleidingen zijn de afgelopen jaren steeds meer kennisinstellingen geworden. Het is belangrijk om de onderzoeksfunctie verder te versterken en gelijkwaardig samen te werken met andere (kunst)hogescholen, met andere hbo-sectoren (cross-overs), met het mbo en wo en met partners in de samenleving. Zorg daarbij dat onderzoek en onderwijs goed met elkaar verbonden blijven, bijvoorbeeld door studenten actief te betrekken bij onderzoek. De Professional Doctorate biedt een nieuwe mogelijkheid voor praktijkgericht onderzoek in de kunsten. Daarmee heeft de kennisontwikkeling voor, door en in de (kunst) praktijk een impuls gekregen. Dit kan verder worden ontwikkeld in nauwe samenwerking met de culturele en creatieve sector en andere werkvelden. Tegelijkertijd biedt het kansen voor de ontwikkeling van de eigen docenten en voor het versterken van de kennisbasis van het onderwijs in de hogescholen.

5 Zie het als een gezamenlijke opdracht

Met deze verkenning en aanbevelingen legt de commissie een stevige opdracht neer bij het hbo kunstonderwijs. Het kunstonderwijs is klein in omvang, maar zeer divers in opleidingen en hogescholen. De opgave vraagt om slagkracht in een systeem dat uitgaat van zelfstandige en autonome instellingen. Om slagkracht te bereiken is het nodig om gezamenlijk op te trekken bij de uitdagingen en het invulling geven aan deze aanbevelingen. Om ook in de toekomst kwalitatief hoogstaand en toegankelijk kunstonderwijs en -onderzoek te bieden, is ACT nodig: assertiviteit over de waarde en positie van het hbo kunstonderwijs en wat daar voor nodig is, collectiviteit in samenwerking en afstemming rond allerlei aspecten van onderwijs en onderzoek en transformatie om samen te bouwen aan toekomstbestendig onderwijs. Daarin hebben kunsthogescholen anderen nodig: het Ministerie van Onderwijs,

Cultuur en Wetenschap om mede het gesprek te voeren over de relatie tussen het onderwijs en de betrokken werkvelden, en om de juiste condities te treffen voor onderwijs, onderzoek én cultuur, maatschappelijke organisaties om wederkerige verbindingen aan te gaan en bedrijven om de waarde van kunst te concretiseren. Maar dat begint bij het kunstonderwijs zelf. Daar vraagt het inzet op alles niveaus: van individuele opleidingen, van alle hogescholen en van de culturele en creatieve sector als geheel. ACT staat daarmee voor het gezamenlijk optrekken van het kunstonderwijs in Nederland.

Bijlagen

De arbeidsmarkt voor kunstafgestudeerden

Deze bijlage gaat dieper in op verschillende onderzoeken die meer inzicht geven in de arbeidsmarkt waar kunstafgestudeerden terecht komen en wat hun ontwikkelbehoefte is.

CBS

Het CBS doet regelmatig onderzoek naar *kunstenaars en andere werkenden* met een creatief beroep.⁵⁶

Kunstenaars worden daarin aangemerkt als beroepsniveau 4: zeer hoog opleidingsniveau met complexe gespecialiseerde taken. Deze groep maakt in Nederland 2% van de totale werkzame beroepsbevolking uit. Van de kunstenaars geeft 40% aan een kunstopleiding te hebben gevolgd, meestal op hbo-of wo-niveau (77%).

Bij de groep *andere werkenden* met een creatief beroep kijkt het CBS naar alle vier de beroepsniveaus. Deze groep omvat bijna 4% van de werkzame beroepsbevolking. Van deze andere creatieven heeft 18% een kunstopleiding gevolgd.

De inzichten uit de CBS-monitor hebben dus voor een deel betrekking op afgestudeerden van het hbo kunstonderwijs, maar ook op vele anderen. Uit de monitor komt het volgende beeld naar voren:

- Kunstenaars zijn veel vaker werkzaam als zzp'er dan gemiddeld. Ook bij de andere creatieven is het aandeel zzp'ers relatief groot.
- Kunstenaars hebben vaker dan gemiddeld meer dan één baan ('hybride praktijk').
- Zelfstandig ondernemers die werken als kunstenaar of een ander creatief beroep hebben, ervaren vaker onzekerheid over hun werk dan gemiddeld. Toch geven ze aanzienlijk vaker dan gemiddeld aan dat ze hun werk als zelfstandige over vijf jaar ook nog willen doen.
- Kunstenaars en andere creatieven die werkzaam zijn als zelfstandige hebben minder klanten dan gemiddeld onder zelfstandigen. Hun klanten zijn vaker bedrijven en organisaties en minder vaak particulieren.
- Kunstenaars en anderen met een creatief beroep werken vooral in de zakelijke dienstverlening. Kunstenaars werken ook vaak in de bedrijfstak cultuur, recreatie en overige diensten. Andere creatieven werken daarnaast vaak in de handel, vervoer en horeca. Kunstenaars en creatieven werken tenslotte ook relatief vaak in de ICT. Opvallend is dat kunstenaars vaker dan in het verleden werkzaam zijn in de zorg of bij de overheid.

56 Centraal Bureau voor de Statistiek. (2025). *Monitor kunstenaars en andere werkenden met een creatief beroep*.

- Kunstenaars hebben een relatief laag inkomen, maar wel hoger dan andere werkenden met een creatief beroep op een lager beroepsniveau (niveau 1, 2 of 3). Andere creatieven op beroepsniveau 4 hebben een relatief hoog inkomen, hoewel dat lager is dan het inkomen van alle werkenden op dit niveau.
- Zelfstandig ondernemers die werken als kunstenaar of in een ander creatief beroep hebben vaak geen voorzieningen voor arbeidsongeschiktheid of pensioen.

Het CBS houdt verder gegevens bij over de ontwikkeling van de arbeidsmarkt in de culturele en creatieve sector. In de smalle definitie vallen hieronder de deelsectoren kunsten, media en entertainment en de creatieve zakelijke dienstverlening. In CBS-rapportages is bijvoorbeeld detailinformatie te vinden over de ontwikkelingen in de verschillende deelsectoren en de activiteiten die daaronder vallen op het gebied van banen, arbeidsvolume, aantallen zelfstandige ondernemers en bedrijven.⁵⁷ Voor de culturele en creatieve sector als geheel valt daarbij op dat het aantal banen en arbeidsvolume na jaren van daling en een dip in de coronaperiode in 2025 weer op het niveau is van 2010. Het aantal zelfstandigen is sterk toegenomen, evenals het aantal bedrijven. Het overgrote deel van de bedrijven bestaat uit één persoon.

Hbo Monitor

Jaarlijks doet het Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (ROA) in opdracht van de hogescholen onderzoek onder afgestudeerden, anderhalf jaar na hun afstuderen. Ook kunstafgestudeerden worden bevraagd via een iets aangepaste vragenlijst: de Kunstenmonitor. Informatie uit deze monitor is te vinden op de website van de Vereniging van Hogescholen en bij het ROA.⁵⁸ Voor deze verkenning is een analyse gemaakt van de Kunstenmonitor 2024. Opvallende zaken daaruit zijn:

Arbeidsmarktpositie

Afgestudeerden van kunstopleidingen vinden doorgaans werk, vaak in een combinatie van functies binnen en buiten het vakgebied. Slechts 62% werkt in een eigen of verwante richting. Dit is het laagste percentage van alle hbo-sectoren. Opvallend is het grote aandeel zelfstandigen: meer dan de helft van de kunstafgestudeerden werkt als zzp'er, tegenover gemiddeld 6% in het hbo. De werkloosheid is met 6,5% het hoogst van alle sectoren, en een kwart van de afgestudeerden zoekt vier maanden of langer naar een eerste baan.

57 Centraal Bureau voor de Statistiek. *Arbeidsmarkt culturele en creatieve sector 2010-2025Q1*.

Geraadpleegd via <https://www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2025/25/arbeidsmarkt-culturele-en-creatieve-sector-2010-2025q1>.

58 www.vereniginghogescholen.nl/kennisbank/feiten-en-cijfers/artikelen/arbeidsmarkt-hbo-monitor.
www.hbomonitor.nl.

Inkomen en werkdruk

Het gemiddelde bruto maandinkomen in de kunstsector bedraagt ongeveer € 2.300. Dat is aanzienlijk lager dan het hbo-gemiddelde van ruim € 3.400. Kunstafgestudeerden werken gemiddeld 30 uur per week in hun hoofdfunctie en vaak nog enkele uren extra in nevenfuncties om het inkomen aan te vullen. Ondanks deze extra inzet blijft het verschil in beloning met andere sectoren groot, wat financiële stabiliteit bemoeilijkt, zeker gezien het hoge aandeel zzp'ers.

Tevredenheid en voorbereiding

Artistieke ontwikkeling en kwaliteit van docenten tijdens de opleiding scoren hoog: 72% vindt dat de opleiding een goede basis biedt voor verdere artistieke ontwikkeling. Ook de faciliteiten, zoals gebouwen en materiaal, worden bovengemiddeld gewaardeerd, net als de inbedding van onderzoek in het onderwijs. Deze sterke punten staan tegenover een minder positieve beoordeling van de voorbereiding op de beroepsloopbaan: slechts iets meer dan de helft is hierover tevreden. Ook de aansluiting tussen opleiding en werk wordt lager beoordeeld dan gemiddeld: 63% vindt deze voldoende of goed, tegenover 78% hbo-breed.

Carrièreverwachtingen en regionale binding

Ongeveer de helft van de kunstafgestudeerden bereikt de gewenste loopbaanuitkomst. Toch zou twee derde opnieuw voor dezelfde opleiding kiezen. Dit wijst op een sterke inhoudelijke waardering. Drie op de vier afgestudeerden blijft binnen dezelfde of aangrenzende provincie van de opleidingsgemeente werken. Dit duidt op een sterke regionale binding.

Ontwikkelbehoefte bij afgestudeerden

Werktuig PPO (Permanente Professionele Ontwikkeling) is een financieringsprogramma voor alle werkenden- met arbeidsovereenkomst of zelfstandige- en werkzoekenden met een relatie tot de culturele en creatieve sector. Het programma wordt sinds oktober 2020 uitgevoerd door Platform ACCT met budget vanuit het Ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap (OCW). Via het programma worden persoonlijke ontwikkelplannen van werkenden gefinancierd. Aanvragers zorgen zelf voor cofinanciering. Tot en met februari 2026 hebben ruim 50.000 werkenden een aanvraag gedaan.

In het kader van deze verkenning is een analyse gemaakt van de aanvragers die een hbo-opleiding hebben gevolgd. De analyse geeft hiermee inzicht in de verdere ontwikkelbehoefte van kunstafgestudeerden. Aanvragers hebben zelf hun ontwikkelbehoefte geformuleerd én daarin geïnvesteerd. De resultaten laten zien waar de urgentie in het werkveld ligt: niet zozeer bij ondernemerschap, maar bij praktische vaardigheden rondom positionering, marktbenadering en strategische keuzes. Dit biedt aanknopingspunten om het curriculum tijdens de studie en het LLO-aanbod na afstuderen sterker te laten aansluiten op de realiteit van de beroepspraktijk.

De analyse van aanvragen van (hbo-opgeleide) werkenden binnen de culturele en creatieve sector laat zien dat keuzes voor professionele ontwikkeling sterk samenhangen met de fase in de loopbaan (starter, junior, medior, senior). In elke fase zijn duidelijke accenten zichtbaar. Dit onderstreept dat ontwikkelbehoeften niet homogeen zijn, maar meebewegen met ervaring, positie én marktdruk.

Als specifiek wordt gekeken naar aanvragers die kiezen voor het versterken van ondernemerscompetenties, valt een consistent patroon op. Over alle loopbaanfasen heen komt een duidelijke top drie naar voren in de gekozen ontwikkelthema's:

- 1 Promotie en sales
- 2 Marketing en propositieontwikkeling
- 3 Planvorming en visievorming

Deze focus wijst erop dat werkenden primair investeren in vaardigheden die direct bijdragen aan zichtbaarheid, positionering en het verwerven van opdrachten. Ondernemerschap wordt hierbij vooral benaderd als een *middel* om de eigen beroepspraktijk draaiende te houden, niet als het opbouwen of opschalen van een formele onderneming.

Opvallend is ook wat minder wordt gekozen: thema's als prijsstelling, bedrijfsvoering en algemene ondernemersvaardigheden staan relatief laag op de prioriteitenlijst. Dit suggereert dat veel aanvragers hun ontwikkelbehoefte *niet* formuleren vanuit een klassiek ondernemersperspectief, maar vanuit de dagelijkse realiteit van zelfstandig werken in een projectmatige en competitieve markt.

De bevindingen bevestigen het beeld dat Werktuig PPO in hoge mate wordt benut door zelfstandig werkende professionals die hun agenda willen vullen en hun praktijk willen verduurzamen, eerder dan door ondernemers die gericht zijn op groei, schaalvergroting of organisatieontwikkeling. Dit wordt extra zichtbaar bij het doorlezen van individuele aanvragen, waarin ontwikkeldoelen vaak concreet en direct gekoppeld zijn aan het verkrijgen van werk.

Richting van de aangevraagde scholing

	Aanvragen (toegewezen)	Verbreden of verdiepen	Omscholen	Communicatie- vaardigheden	Ondernemers- vaardigheden	Overig
starter	152	70%	8%	3%	17%	2%
junior	284	67%	13%	5%	12%	2%
medior	699	67%	11%	4%	16%	2%
senior	281	74%	8%	7%	12%	0%

Vorm van de scholing

	Aanvragen (toegewezen)	Scholing	Training	Coaching	Peer-to- peer	Meester- gezel	Overig
starter	152	46%	27%	14%	1%	3%	9%
junior	284	40%	29%	19%	1%	3%	8%
medior	699	37%	34%	17%	2%	3%	7%
senior	281	40%	41%	12%	2%	4%	0%

Ondernemersvaardigheden

	Starter	Junior	Medior	Senior
Prijsstelling	0%	0%	0%	0%
Persoonlijke effectiviteit	8%	0%	8%	6%
Promotie/sales	27%	12%	27%	48%
Algemene ondernemersvaardigheden	8%	9%	8%	0%
Marketing/propositie	31%	47%	31%	24%
Subsidies binnenhalen	8%	3%	8%	0%
Plan/visie	19%	15%	19%	18%
Bedrijfsvoering	0%	15%	0%	3%

59 Voor deze analyse is gebruik gemaakt van de database van Platform ACCT. In PPO Fase I zijn ongeveer 40.000 aanvragen behandeld. Om over deze groep een uitspraak te doen met een grote betrouwbaarheid (95%), is een steekproef genomen van 2.266 toegekende aanvragen. Van deze aanvragen zijn er 1.416 afkomstig van hbo'ers. Deze aanvragen zijn in dit overzicht geanalyseerd.

Opdracht aan de commissie

Het bestuur van de Vereniging Hogescholen heeft een externe commissie gevraagd een sectorale verkenning uit te voeren naar het hbo kunstonderwijs. De commissie kreeg de opdracht om:

- in beeld te brengen in welke werkvelden afgestudeerden van kunstopleidingen werken, welke ontwikkelingen daar spelen en welke kansen en risico's zich voordoen;
- te onderzoeken hoe afgestudeerden van het kunstonderwijs bijdragen aan maatschappelijke opgaven en welke ontwikkelmogelijkheden dit biedt voor het kunstonderwijs;
- te duiden wat deze ontwikkelingen betekenen voor het onderwijs en onderzoek aan hogescholen met kunstopleidingen;
- te beoordelen in hoeverre de eerdere oproep van Dijkgraaf over profilering, focus en massa nog relevant is voor een evenwichtig en kwalitatief hoogstaand opleidingsaanbod.

Samenstelling van de commissie

Voorzitter

Jet Bussemaker

Hoogleraar 'Wetenschap, beleid en maatschappelijke impact' bij LUMC/Universiteit Leiden. Voorzitter Raad voor Volksgezondheid en Samenleving. Nevenfuncties onder andere: Raad van Commissarissen Concertgebouw. Raad van Toezicht Nederlands Dans Theater. Raad van Toezicht Fonds 21.

Leden

Mavis Carrilho

Directeur Bestuurs- en Managementadvisering bij Gemeente Amsterdam. Voorzitter Raad van Toezicht Nederlandse Dansdagen. Raad van Toezicht TivoliVredenburg.

Sjoerd Feitsma

Directeur Platform ACCT. Voorzitter Bestuur Explore the North podium, productiehuis en festival in Leeuwarden. Voorzitter Raad van Toezicht Kredietbank Nederland.

Peter Hendriks

Directeur-bestuurder Theater a/d Rijn en De Nieuwe Oost. Lid bestuur Stichting Largo en Stichting Moving Futures.

Jan Jaap Knol

Directeur-bestuurder Boekmanstichting, landelijk kenniscentrum voor kunst, cultuur en beleid. Raad van Toezicht Kunstbende, Theater De Kom en ABC Huis. Lid bestuur Noorderlicht en Cultuurfonds Groningen.

Lieke Muis van der Meer

Beeldend kunstenaar en sociaal-ruimtelijk ontwerper, afgestudeerde Willem de Kooning Academie.

Agnes Willenborg

Directeur Creative Transformation en Kunst en Economie (Hogeschool voor de Kunsten Utrecht). Voorzitter sectoraal adviescollege kunstonderwijs. Lid Raad van Toezicht Design Development Eindhoven.

Ondersteuning

De commissie is ondersteund door een secretaris (Saskia van de Mortel) en co-secretaris (Nawien Nash) vanuit de Vereniging Hogescholen.

Bijlage 4

Werkwijze en gesprekspartners

Commissie

De commissie is in februari 2025 gestart met de verkenning en heeft haar werkzaamheden in januari 2026 afgerond. In deze periode kwam zij acht keer bijeen. De commissie maakte gebruik van de aanwezige kennis en expertise van haar leden, bestudeerde bestaande rapporten, adviezen en beleidsdocumenten en raadpleegde verschillende experts. Daarnaast bezocht zij bijeenkomsten in de culturele en creatieve sector om ontwikkelingen en inzichten op te halen.

Bijeenkomsten

De commissie heeft zelf drie bijeenkomsten georganiseerd:

Met (1) alumni (recent afgestudeerd) van het hbo kunstonderwijs (mei 2025) over:

- maatschappelijke waarde van kunst en rol die creatieve makers spelen
- digitale transformatie en gebruik hiervan door makers
- veerkracht en het opbouwen van een beroepspraktijk

Met (2) verschillende vertegenwoordigers van werkgevers partijen en (3) vertegenwoordigers van werkenden in de culturele en creatieve sector (oktober 2025) over:

- ontwikkelingen in de sector en arbeidsmarkt voor kunstafgestudeerden
- kwaliteiten van afgestudeerden
- verbindingen tussen onderwijs en de sector en binnen de sector als geheel

Bestuurlijk draagvlak

Tijdens het proces is een begeleidingscommissie vanuit de Vereniging Hogescholen betrokken geweest. Deze begeleidingscommissie bestond uit bestuurlijk portefeuillehouder Rob Verhofstad (voorzitter CvB Hogeschool Arnhem Nijmegen, lid bestuur Vereniging Hogescholen), Huug de Deugd (voorzitter CvB Hogeschool der Kunsten Den Haag), Annemarie Hannink (lid CvB Hanze) en Annet Lekkerkerker (voorzitter CvB Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten).

De opdracht voor de verkenning is opgesteld in nauw overleg met deze begeleidingscommissie en het bestuurlijk overleg van hogescholen met kunstopleidingen.

De begeleidingscommissie heeft tweemaal overleg gehad met de commissie over het verloop van de verkenning en om de contouren van de verkenning te bespreken.

Andere belanghebbenden in het kunstonderwijs zijn op regelmatige basis geïnformeerd over de voortgang van de verkenning door de voorzitter en secretaris van de commissie.

Organisaties

De commissie heeft de volgende organisaties geraadpleegd (op alfabetische volgorde):

- Alumni hbo kunstonderwijs
- Boekmanstichting
- Creatieve Coalitie
- DEN Kennisinstituut cultuur en digitale transformatie
- ELIA-art schools (Europees multidisciplinair netwerk op het gebied van hoger kunstonderwijs en onderzoek)
- Federatie Creatieve Industrie: Nederlandse Audiovisuele Producenten Alliantie en Beroepsorganisatie Nederlandse Ontwerpers (BNO)
- Federatie Cultuur: Museumvereniging, Nederlandse Associatie voor Podiumkunsten (NAPK) en Cultuurconnectie
- Federatie Nederlandse Vakbeweging (FNV)
- Kunsten '92
- Kunstenbond
- Méér Muziek in de Klas
- Nederlandse Audiovisuele Producenten Alliantie
- Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie (NVAO)
- Onderwijsraad
- Platform ACCT
- Raad voor Cultuur
- Raad voor Volksgezondheid en Samenleving
- Regieorgaan SIA
- Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)

De commissie is al deze organisaties en betrokken personen zeer erkentelijk dat zij in gesprek hebben willen gaan met de commissie.

Daarnaast hebben de Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten (AHK) en ArtEZ University of the Arts de commissie ontvangen en laten zien hoe het kunstonderwijs er nu uit ziet. Bij de Boekmanstichting heeft de commissie meerdere keren gebruik mogen maken van vergaderruimtes. De commissie dankt deze organisaties hartelijk voor hun gastvrijheid.

Geraadpleegde bronnen

Arcadia. Geraadpleegd via <https://arcadia.frl>.

Arts in Health Netherlands. (2024). *Arts in Health: Een nationale agenda*.

Geraadpleegd via www.artsinhealth.nl/read/white-paper-national-agenda.

Bhageloe, S. (2025). *Kunstcentrum TENT strijkt neer in Coolhaven: "Het publiek wordt net zo belangrijk als de kunst"*. Vers Beton.

Geraadpleegd via www.versbeton.nl/2025/03/kunstcentrum-tent-strijkt-neer-in-coolhaven-het-publiek-wordt-net-zo-belangrijk-als-de-kunst.

Boekmanstichting. (2024). *Cultuur in de regio* (Boekmanstichting #139).

Amsterdam: Boekmanstichting.

Boekmanstichting. (2025). *De impact van generatieve AI op werk en inkomen in de culturele en creatieve sector*.

Geraadpleegd via www.boekman.nl/verdieping/de-impact-van-generatieve-ai-op-werk-en-inkomen-in-de-culturele-en-creatieve-sector.

Boekmanstichting. *Cultuurmonitor*.

Geraadpleegd via www.cultuurmonitor.nl.

Branten, S., en Vinkenburg, B. (2023). *In de schijnwerpers: Groeipotentie voor de culturele sector door bijdragen aan maatschappelijke opgaven*. Onderzoek in opdracht van de Vaste Commissie OCW van de Tweede Kamer.

Geraadpleegd via <https://www.berenschot.nl/media/h0phaa2k/in-de-schijnwerpers-culturele-bijdragen-aan-maatschappelijke-opgaven-tweede-kamer-berenschot-juni-2023.pdf>.

Centraal Bureau voor de Statistiek. (2025). *Monitor kunstenaars en andere werkenden met een creatief beroep*. Geraadpleegd via: <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/aanvullende-statistische-diensten/2025/monitor-kunstenaars-en-andere-werkenden-met-een-creatief-beroep-editie-2025>.

Centraal Bureau voor de Statistiek. *Arbeidsmarkt culturele en creatieve sector 2010-2025Q1*.

Geraadpleegd via <https://www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2025/25/arbeidsmarkt-culturele-en-creatieve-sector-2010-2025q1>.

Centraal Bureau voor de Statistiek. *Satellietrekening cultuur en media*.

Geraadpleegd via: www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2025/16/satellietrekening-cultuur-en-media.

- Commissie Dijkgraaf (2010). *Onderscheiden, verbinden, vernieuwen. De toekomst van het kunstonderwijs. Advies voor een sectorplan kunstonderwijs*. Den Haag. Cultuur+Ondernemen.
Geraadpleegd via www.cultuur-ondernemen.nl.
- Den Hartog Jager, H. (2024). *Revolutie in het paradijs: Een nieuwe kijk op nieuwe kunst*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- European Commission. (2023). *Culture and democracy: The evidence*. Brussel: European Commission.
- Gemeente Amsterdam. (2024). *Impactanalyse van rijkssubsidie op Amsterdamse kunst en cultuur*. Geraadpleegd via: assets.amsterdam.nl/publish/pages/1043255/1_impactanalyse_rijkssubsidie_amsterdamse_kunst_en_cultuur.pdf.
- Fietje, Nils. *Arts and Health at WHO Europe*.
Geraadpleegd via www.iedereenleest.be/sites/default/files/inline-files/CMH%20-%20plenary%20-%20Nils%20Fietje%20-%20WHO.pdf.
- Heinsius, J. (2024). *Hoe versterken we de positie van maatschappelijk actieve kunstenaars?*
Geraadpleegd via www.lkca.nl/opinie/hoe-creeren-we-continuïteit-voor-maatschappelijk-actieve-kunstenaars.
- Het verhaal van 2018: Culturele hoofdstad.
Geraadpleegd via www.visitleeuwarden.com/nl/ontdekken/european-capital-of-culture-2018/het-verhaal.
- Kunsten '92. (2023). *Fair Pay dichterbij: Meerkosten van Fair Pay in de culturele sector*.
Geraadpleegd via www.kunsten92.nl/wp-content/uploads/2023/12/DEF-Eindrapport-Fair-Pay-dichterbij.pdf.
- Kunstenpunt. (2025) *Landschapstekening Kunsten 2025: een analyse van het Vlaamse kunstenlandschap*.
Geraadpleegd via www.kunsten.be/dossiers/kunstenbeleid/landschapstekening-2025-een-analyse-van-het-vlaamse-kunstenlandschap.
- Kwink Groep. (2016). *The Art of Impact: Inzicht in samen werken aan impact*. Rapportage van bevindingen aan de publieke cultuurfondsen en het Ministerie van OCW. Den Haag: Kwink Groep.
- Landelijk Kenniscentrum Cultuureducatie en Amateurkunst. (2023). *Kunstzinnig, creatief en muzikaal in de vrije tijd. Monitor Amateurkunst 2023*.
Geraadpleegd via: www.lkca.nl/publicatie/monitor-amateurkunst-2023.
- Landelijk Kenniscentrum Cultuureducatie en Amateurkunst. *Kunst op Recept*.
Geraadpleegd via www.lkca.nl/artikel/kunst-op-recept.
- Leeuwarden-Fryslân European Capital of Culture 2018: culture as a driver Leeuwarden-Fryslân 2018. Geraadpleegd via obs.agenda21culture.net/en/good-practices/leeuwarden-fryslan-european-capital-culture-2018-culture-driver.
- Loots, E., en Van Andel, W. (2021). *Artists as change agents in cross-sector partnerships: A typology*. *Journal of Business Research* 134, 336–346.
Geraadpleegd via www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0304422X25000282.
- Media Perspectives. (2023). *Monitor Creatieve Industrie*.
Geraadpleegd via: <https://mediacampus.nl/initiatieven/monitor-creatieve-industrie>.

- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW). (2023). *Vandaag is het 2040: Toekomstverkenning voor middelbaar beroepsonderwijs, hoger onderwijs en wetenschap*. Deel 2: Verdieping en bijlagen. Den Haag: Ministerie van OCW.
- Onderwijsraad. (2025). *Briefadvies: Omgaan met dalende studentenaantallen*. Geraadpleegd via <https://www.onderwijsraad.nl/documenten/2025/02/21/dalende-studentenaantallen>.
- Paglia, G. (2024). *Fostering dialogue in divisive times: A guide for museums regarding engagement with community forums on climate action*. Berlijn: NEMO – Network of European Museum Organisations.
- Platform ACCT. Geraadpleegd via www.platformacct.nl.
- PONT: De Publieke Ontwerppraktijk. Geraadpleegd via www.depubliekeontwerppraktijk.nl en www.dutchdesignfoundation.com/pont.
- Porto Santo Handvest. Geraadpleegd via www.portosantocharter.eu/the-charter.
- Putters, K. (2024). *Navigeren op het smalle pad van brede welvaart: Maatschappelijke transitie en ons poldermodel*. Tilburg: Tilburg University.
- Raad voor Cultuur. (2023). *Ieder zijn aandeel*. Den Haag: Raad voor Cultuur.
- Raad voor Cultuur. (2024). *Toegang tot cultuur*. Den Haag: Raad voor Cultuur.
- Raad voor Cultuur. (2026). *Maken (z)onder druk*. Den Haag: Raad voor Cultuur.
- Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (Rli), Raad voor Volksgezondheid en Samenleving (RVS) en Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB). (2023). *Elke regio telt! Een nieuwe aanpak van verschillen tussen regio's*. Den Haag.
- Raad voor Volksgezondheid en Samenleving (RVS). (2023). *Op de rem! Voorbij de hypernerveuze samenleving*. Den Haag: RVS.
- Rabobank. (2020). *Het economische belang van de culturele en creatieve sector*. Geraadpleegd via www.rabobank.nl/kennis/d011309743-het-economische-belang-van-de-culturele-en-creatieve-sector.
- Rijksoverheid. (2020). *In wat voor land willen wij werken? Naar een nieuw ontwerp voor de regulering van werk. Eindrapport van de Commissie Regulering van Werk*. Geraadpleegd via www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2020/01/23/rapport-in-wat-voor-land-willen-wij-werken.
- Rijksoverheid. (2025). *Hervorming arbeidsmarkt: algemene informatie*. Geraadpleegd via www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/hervormingen-arbeidsmarkt.
- Rijksoverheid. *Referentieraming OCW 2025*. Geraadpleegd via www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2025/04/25/referentieraming-ocw-2025.
- ROA. *Hbo Monitor 2024*. Geraadpleegd via www.hbomonitor.nl.
- Slotmeting LF2018 Onderzoeksresultaten. Geraadpleegd via www.friesland.nl/uploads/media/5c77b64368018/bijlage-slotmeting-lf2018.pdf.

- Sociaal-Economische Raad en Raad voor Cultuur. (2017). *Passie gewaardeerd: Versterking van de arbeidsmarkt in de culturele en creatieve sector*. Geraadpleegd via www.ser.nl/nl/publicaties/passie-gewaardeerd.
- Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen 2050. (2024). *Gematigde groei*. Geraadpleegd via <https://open.overheid.nl/documenten/c06c6800-351f-401f-9d7f-942c756a264a/file>.
- Stilstand is vooruitgang. Sense of Place. Geraadpleegd via <https://sense-of-place.eu>.
- Stol, R. (2024). *Externe projecten, interne effecten: waarom musea de wijk in trekken*. Metropolis M. Geraadpleegd via www.metropolism.com/nl/feature/externe-projecten-interne-effecten-waarom-musea-de-wijk-in-trekken.
- Sully, I. (2021). *Educate the educator – leren van een wijkgerichte aanpak*. Metropolis M. Geraadpleegd via www.metropolism.com/nl/feature/46022_educate_the_educator_leren_van_een_wijkgerichte_aanpak.
- Throsby, D. (2008). *Modelling the cultural industries*. International Journal of Cultural Policy 14(3), 217–232.
- UNESCO Framework for Culture and Arts Education. Geraadpleegd via www.unesco.org/sites/default/files/medias/fichiers/2024/02/WCCAE_UNESCO%20Framework_EN_0.pdf.
- Vereniging Hogescholen. Geraadpleegd via www.vereniginghogescholen.nl.
- Waarde van cultuur, cultuurmonitor van Brabant. Geraadpleegd via www.waardevancultuur.nl.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR). (2015). *Cultuur herwaarderen*. (WRR-rapport 93). Den Haag: WRR.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR). (2022). *Jongeren en het zorgen voor hun morgen*. Den Haag: WRR.
- World Health Organisation. *What is the evidence on the role of the arts in improving health and well-being? A scoping review*. Health Evidence Network synthesis report 67. Geraadpleegd via <https://www.who.int/europe/publications/i/item/9789289054553>.
- 11fountains. Geraadpleegd via www.friesmuseum.nl/te-zien-en-te-doen/halpresentaties/11fountains en <https://11fountains.nl/>.

Feiten en cijfers HBO Kunstonderwijs

16 hogescholen met kunstopleidingen en kunstvakdocentenopleidingen

Bij 16 hogescholen worden kunstopleidingen en kunstvakdocentenopleidingen aangeboden. Dit zijn mono-sectorale hogescholen (alleen kunstopleidingen) en multi-sectorale hogescholen (ook opleidingen in andere sectoren). De hogescholen verschillen onderling sterk in grootte.

Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten
ArtEZ University of the Arts
Avans Hogeschool
Codarts Rotterdam
Design Academy Eindhoven
Fontys
Gerrit Rietveld Academie
Hanze
Hogeschool der Kunsten Den Haag
Hogeschool Inholland
Hogeschool Leiden
Hogeschool Rotterdam
Hogeschool voor de Kunsten Utrecht
NHL Stenden Hogeschool
Saxion
Zuyd Hogeschool

Opleidingsportfolio

Het hbo kunstonderwijs kent een uiteenlopend aanbod van opleidingen en disciplines op associate degree-, bachelor- en masterniveau. Er is een groot aanbod van specialistische en unieke opleidingen. Opleidingen die door meerdere instellingen worden aangeboden hebben veelal een eigen profiel en/of specialisaties. Het onderwijs is kleinschalig. Vergeleken met de rest van het hbo is er weinig aanbod van deeltijdopleidingen en ook het aantal deeltijd studenten is laag. Het kunstonderwijs heeft een ruim aanbod van masteropleidingen. Hieronder is het opleidingsaanbod weergegeven. De opleidingen met * zijn unieke opleidingen die maar bij één instelling worden aangeboden.

<i>Bachelor</i>	<i>Master</i>	<i>Ad</i>
Beeldende kunst en design		
Autonome beeldende kunst	Master of arts in fine art and design	Arts & crafts*
Vormgeving	Master design*	Interieurvormgever*
Beeldende kunst en vormgeving*	Type and media*	Design*
	Animatie*	Architectural craft
	Interieurarchitectuur	
	Interior architecture*	
Muziek		
Muziek	Muziek	Electronic music
Kunstvakdocentenopleidingen		
Docent dans	Kunsteducatie	
Docent beeldende kunst en vormgeving		
Docent muziek		
Docent theater		
Dans		
Dans	Choreografie*	Klassiek ballet*
		Dans*
Theater		
Theater	Theater	Technische productie
Bouwkunst		
	Architectuur	
	Landschapsarchitectuur*	
	Stedenbouw	
Film		
Film en televisie*	Film*	

Overig

Cabaret*	Applied museum and heritage studies*	Interior brand identity*
Circus and performance art*	DAS creative producing*	
Circus arts*	Master of arts therapies*	
Cultureel erfgoed*	Master of music therapy*	
Interdisciplinary arts*	Opera*	
Interior design*	Operationeel leiderschap in performing arts*	
Muziektherapie*	Performance practices*	
Popular culture*	Performing public space*	
	Sonologie*	

Studenten

Het kunstonderwijs is een kleine sector als het gaat om studentenaantallen. Het omvat ongeveer 5 procent van het aantal studenten in het hbo. In 2012 is gekozen om studenten-aantallen in het kunstonderwijs beperkt te houden om studenten kwalitatief hoogstaand onderwijs te kunnen bieden en te voorzien in de behoefte in het werkveld. Hierover zijn onderling en met het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap afspraken gemaakt, waardoor het aantal studenten al jaren stabiel is.

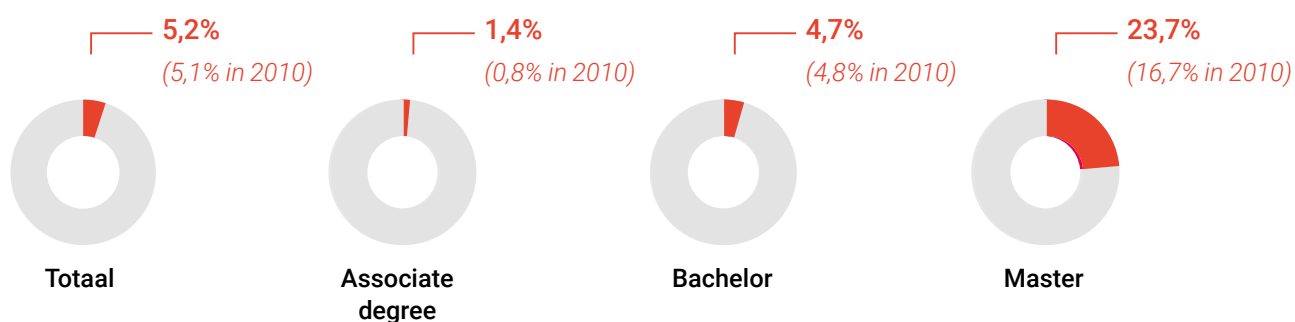
Het kunstonderwijs is (zeer) selectief. Studenten worden geselecteerd op basis van artistieke aanleg of technische en fysieke vaardigheid. Het kunstonderwijs heeft relatief veel instroom van vwo'ers, zeker bij bepaalde opleidingen. Mbo'ers volgen minder vaak een hbo kunst-opleiding. Ook heeft het kunstonderwijs, vergeleken met de rest van het hbo, een relatief hoog aantal internationale studenten, met name bij bepaalde opleidingen.

Als studenten eenmaal zijn begonnen aan een opleiding in het kunstonderwijs, vallen ze weinig uit. Er wordt weinig gewisseld van studie. Het kunstonderwijs heeft een relatief hoog studierendement. Studenten studeren snel af vergeleken. Na 5 jaar heeft 66% van de bachelorstudenten het diploma behaald. Na 8 jaar is dit 88%.

Ingeschreven studenten

	Kunstonderwijs		Hbo	
	2010	2025	2010	2025
Associate degree	28	418	3.385	29.185
Bachelor	19.075	18.781	400.178	396.571
Master	2.271	3.647	13.595	15.403
Totaal	21.374	22.846	417.158	441.159

Kunstonderwijs als percentage van hbo

Disciplines in het kunstonderwijs

Aantal diploma's hbo kunstonderwijs

	2010	2024
Associate degree	8	146
Bachelor	3.732	3.858
Master	718	1.345
Totaal	4.458	5.349

Onderzoek

Hogescholen die kunstonderwijs aanbieden hebben zich de afgelopen jaren ontwikkeld naar kennisinstituten waar ook (praktijkgericht) onderzoek wordt gedaan. Dit is terug te zien in de ontwikkeling van het masteraanbod, het Professional Doctorate, lectoren en Centers of Expertise. Het onderzoek heeft vaak een discipline- of kunstoverstijgend karakter.

Hogescholen met kunstopleidingen zijn één van de drijvende krachten achter de pilot voor het Professional Doctorate (<https://www.professionaldoctorate.nl/>). In een onderzoeks-intensief leertraject worden PD-kandidaten in vier jaar opgeleid tot hooggekwalificeerde onderzoekende professionals die leren interveniëren in complexe praktijken. Binnen de PD pilot zijn zeven domeinen ontwikkeld. Hogescholen met kunstopleidingen zijn actief in het domein Kunst+Creatief. Daar zijn inmiddels 28 kandidaten gestart met hun traject en er zullen er nog zes volgen. Voor het domein is een landelijke begeleidingsstructuur ontwikkeld (graduate network).

Er zijn zo'n vijftig lectoraten actief op het terrein van de kunst, cultuur en creatieve sector. Lectoren zoeken elkaar op binnen de lectorenplatforms Kunst ≈ Onderzoek en Onderwijs op het snijvlak van Kunst, Wetenschap en Technologie (OKWT).

Vanuit kunsthogescholen wordt samengewerkt met universiteiten in regionale samenwerkingsverbanden op het gebied van onderwijs en onderzoek. Voorbeelden van regionale verbanden zijn RASL (Rotterdam), Arias (Amsterdam) of MERIAN (Maastricht). Binnen Centres of Expertise (CoE) werken hogescholen samen aan maatschappelijke uitdagingen. CoE's zijn publiek-private of publiek-publieke samenwerkingsverbanden tussen hogescholen en werkveld. Op het gebied van de kunsten zijn er o.a. Centre of Arts & Sciences Education (CASE) en CoE for Creative Innovation.

Deze verkenning is uitgevoerd door een onafhankelijke commissie
in opdracht van de Vereniging Hogescholen.

Vereniging Hogescholen
Prinsessegracht 21
Postbus 123
2501 CC Den Haag
T 070 312 21 21
vereniginghogescholen.nl

Ontwerp en opmaak
Neurath

Illustratie en omslagontwerp
Lieke Muis van der Meer

Tekstredactie
Paul Klaassen (GH+O)

maart 2026

**Vereniging
Hogescholen**

Vereniging Hogescholen
Prinsessegracht 21
Postbus 123
2501 CC Den Haag
T 070 312 21 21
vereniginghogescholen.nl

maart 2026

